

DEMOKRAT PARTİ, 27 MAYIS VE İŞÇİ SINIFI

Teori Dergisi, Mayıs 2010

Yıldırım Koç

Giriş

Demokrat Parti, Türkiye'nin aydınlanması ve demokratik devrimi açısından değerlendirildiğinde, gerici bir hareketti.

1945 yılında ciddi bir toprak reformu girişimi olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun kabulüne karşı çıkanların oluşturduğu Demokrat Parti, Türkiye'yi emperyalizme bağımlı hale getirdi; desteğini almaya çalıştığı laik cumhuriyet düşmanlarına büyük hoşgörü gösterdi; Türkiye'nin ilerici/sosyalist/komünist hareketlerine yoğun baskı uyguladı; Türkiye'de mevcut demokratik hakları bile ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerde bulundu; sendikaların bağımsızlığına büyük darbe indirdi. Bunlara ve benzeri nedenlere bağlı olarak, Türkiye'ye büyük zarar verdi. Diğer taraftan, dünyadaki siyasal ve ekonomik gelişmelerden yararlanarak, işçilerin ve köylülerin yaşam koşullarında bir iyileştirme de sağladı ve böylece onların önemli bir bölümünün desteğini aldı.

Türkiye tarihinde burjuva demokratik devrimlerinde çeşitli dönüm noktaları vardır. 23 Aralık 1876 tarihinde Kanunu Esasi'nin kabulü ve meşrutiyete geçiş, bunlardan biridir. 1908 devrimi, 1919-1922 İstiklal Savaşı ve arkasından yaşanan yıllar da bu niteliktedir. 27 Mayıs da Türkiye demokratik devriminde ve aydınlanmasında önemli bir dönüm noktasıdır.

1293 Kanuni Esasîsi adıyla da anılan 1876 Anayasası, "ulus tarafından ya da ulusu temsil eden bir kurul tarafından değil, bir avuç insanın zorlaması ile Padişah tarafından atanmış bir kurulun hazırladığı ve Padişahın tek yanlı olarak kabul edip yayınladığı bir Anayasadır."¹ II. Abdülhamit 13 Şubat 1878 tarihinde Meclisi Umumiye'yi kapatınca, 1876 Anayasası da resmen yürürlükten kaldırılmamakla birlikte, fiilen uygulamadan kaldırılmıştır. Bu dönemde işçi sınıfı çok zayıf olduğundan, burjuva demokratik devrimin bu aşamasının hazırlanmasına işçi sınıfının bir katkısı olmadı. Meclisin kapatılması ve Anayasasının uygulamadan kaldırılmasının ardından da işçi sınıfından bir tepki gelmedi. 1876 Anayasasında işçi sınıfının çıkarlarını koruyan ve haklarını düzenleyen hükümler de yoktu.

1908 Devrimi, işçi sınıfının biraz daha geliştiği, ancak emperyalist güçlerin teşvik ve desteğiyle gelişen etnik bölücülüğün Osmanlı işçi sınıfını böldüğü koşullarda, işçi sınıfının aktif bir desteği olmadan gerçekleşti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlediği mücadele sonucunda II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908 tarihinde Meclisi Mebusanı yeniden toplantıya çağırdı ve böylece 1876 Anayasasını yeniden uygulamaya soktu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin açtığı yoldan, işçi sınıfı hareketi gelişti. 1908-1913 yılları, Türkiye işçi sınıfı hareketinin en canlı olduğu dönemlerden biridir. 1876 Anayasasında özellikle 21 Ağustos 1909'da yapılan değişiklikle, burjuva demokratik devriminde önemli adımlar atıldı. Anayasaya, toplanma ve dernek kurma hakları da kondu.

1919-1922 İstiklal Savaşı ve 1923-1938 dönemi, demokratik devrimde önemli mesafelerin katedildiği yıllardır. İstiklal Savaşı döneminde işçi sınıfının büyük bölümü işgal altındaki bölgelerde ve özellikle İstanbul'daydı. İşçi sınıfının sendikal örgütleri, İstiklal Savaşı'na destek vermedi. Hatta bazı işçi örgütleri, İngiliz işgal kuvvetleri ile işbirliği yaparak, İstiklal Savaşı'na karşı çıktı ve böylece sendikal alandaki bazı sorunlarına çözüm aradı. Ancak, Bağımsızlık Savaşı'ndan ve ardından yaşanan aydınlanma sürecinden en fazla yararlananlar arasında, işçi sınıfı vardı. İşçi sınıfının en vasıflı unsurları, "devlet memuru" statüsünde istihdam edilerek, özellikle 1926 yılında kabul edilen 788 sayılı Memurun Kanunu ile çok önemli ayrıcalıklara kavuştu. İşçi sınıfı, 1923 sonrasındaki dönemde demokratik devrim sürecini destekledi.

1930'larda izlenen devletçi ve planlı sanayileşme politikası ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde yaşanan ekonomik büyüme, 1940'ların ortalarından itibaren işçi sınıfının sayısını ve nüfus içindeki oranını artırdı. İşçiler ve memurlar, Türkiye'de toplumsal ve siyasal gelişmelerde, gerek seçmen olarak, gerek sendikal örgütlenmelerindeki güç ve etkileri aracılığıyla, rol oynamaya başladılar. Bu süreçte devreye ABD de girdi ve işçi örgütlerini etkilemeye çalıştı. 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti de işçilerin bu gücünün farkındaydı. DP, kapitalizmin Altın Çağı'nın yaşandığı bir dönemde, Soğuk Savaş'ın sağladığı bazı olanaklardan da yararlanarak, işçileri önce sendikalar aracılığıyla, sonra doğrudan sağladığı bazı yararlarla denetimi altına almaya çalıştı ve bunda önemli ölçüde başarılı oldu. DP, anti-demokratik uygulamalarını artırdıkça, örgütsüz veya kendisine bağımlı örgütlerde bir araya gelmiş işçileri daha fazla etkisi altına alabilmek ve hatta işçileri CHP'ye ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne karşı kullanabilmek amacıyla büyük çaba harcadı. Bunda bir ölçüde de başarılı oldu.

Önemli bir kesimi tam olarak mülksüzleşmemiş birinci kuşak kişilerden oluşan işçi sınıfımızın büyük bölümü, laik cumhuriyet düşmanlarına önemli tavizler veren, Türkiye'nin dış politikasında köklü değişiklikler yaparak bağımsızlıkçı bir çizgiden sapan ve Türkiye'yi emperyalizmin üssü haline getiren, sosyalist/komünist hareketin legal örgütlenmelerine bile saldıran, anti-demokratik baskı düzenini kurmaya çalışan ve sendikaların bağımsızlığına büyük darbeler indiren bir Demokrat Parti'ye destek oldu.

Bu desteğin verilmesinde, işçi sınıfımızın büyük bölümünün birinci kuşak ve tam mülksüzleşmemiş olması, kapitalizmin Altın Çağı'nın sağladığı olanaklar, CHP'nin bazı uygulamalarına ve İkinci Dünya Savaşı'nın

¹ Gözübüyük, Ş., *Türk Anayasaları*, Turhan Kitapevi, Ankara, 2002, s.4-5.

yokluklarına duyulan tepkiler, laik cumhuriyet ve aydınlanma karşıtlarının artan propagandaları, emperyalizmin sağladığı bazı olanaklar sonucunda halkın refah düzeyinin nisbeten yükselmesi gibi etmenler etkili oldu.

Ancak demokratik devrimde önemli bir yeni aşama olan 27 Mayıs, işçilerin önemli bir bölümünün bu tavrına karşın, işçi sınıfının örgütlü mücadelesinin gelişmesi açısından önemli olanaklar ve açılımlar sağlayan bir dönemi başlattı. 27 Mayıs, işçi sınıfının bir katkısı olmadan gerçekleştirildi. Buna karşın, işçi sınıfının sendikal hak ve özgürlüklerinde önemli gelişmeler sağladı. İşçi sınıfı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin açtığı ve CHP tarafından genişletilen bir yoldan geçerek, ilk kez, Türkiye'nin toplumsal ve siyasi tarihinde bağımsız bir güç olarak rol oynamaya başladı.

Türkiye işçi sınıfının, 1919-1922 yılları ve 1946 yılındaki 5-6 aylık bir dönemin arkasından uzun bir aradan sonra, sosyalizmle yeniden tanışması ve sosyalistlerle işçi sınıfı hareketinin bir ölçüde bütünleşebilmesi 27 Mayıs sonrasında ve sayesinde gerçekleşti.

Demokrat Parti, ilerici/sosyalizm/komünizm düşmanıydı. Demokrat Parti, Türk Ceza Yasası'nda yer alan 141. ve 142. maddeleri daha da ağırlaştırdı; Türkiye Komünist Partisi tarihinin o zamana kadarki en büyük tutuklaması olan 1951/52 Tevkifatını gerçekleştirdi; Türk askerini emperyalizmin çıkarlarını korumak için Kore'ye gönderdi; Behice Boran'ın başkanlığında 1950 yılında kurulan ve Kore'ye asker gönderilmesine karşı çıkan Türk Barışseverler Cemiyeti'ni kapattı; Türkiye'yi Amerikan üsleriyle doldurdu; Türkiye'yi NATO'ya soktu; kendi tezgahladığı 6-7 Eylül olaylarında bile ilerici/sosyalist/komünist kişileri tutuklattı; Dr.Hikmet Kıvılcımlı'nın genel başkanlığında 1954 yılında kurulan Vatan Partisi'ni kapattı; oluşturduğu Tahkikat Komisyonu ile ülkede temel hak ve özgürlüklere büyük darbe indirdi. 27 Mayıs sonrasında ise, dünyada Soğuk Savaş'ın sürmesine karşın, sosyalist hareket üzerindeki baskıların azalması, Amerikan emperyalizminin Türkiye'ye verdiği zararların tartışılabilmesi, işçi hareketi ile sosyalist hareketin ilişkiye girebilmesi süreci başladı.

I. İşçi sayısı ve Sendikalaşma

1950 yılında yapılan sanayi ve işyerleri sayımı sonuçlarına göre, 501 ve daha fazla nüfuslu yerlerde imalat sanayiinde 98,8 bin işyeri vardı ve buralardaki personel sayısı 354 bindi.

1955 nüfus sayımı sonuçlarına göre, gelir getirici bir işte çalışan 11,6 milyon kişinin yalnızca yüzde 14'ü (1,6 milyon kişi) ücretliydi. İşverenler, 39,5 bin kişiydi (yüzde 0,3). Kendi hesabına çalışanlar 3,3 milyon kişi (yüzde 28,3) ve ücretsiz aile çalışanları da 6,7 milyon kişiydi (yüzde 57,4).

1965 yılında Türkiye'de gelir getirici bir işte çalışan ücretlilerin toplam sayısı 3,0 milyon iken, 1970 yılında 4,2 milyon, 1975 yılında 5,4 milyon ve 1980 yılında da 6,2 milyona çıktı.

Ücretlilerin gelir getirici bir işte çalışanlara oranı 1965 yılında yüzde 22,5 idi. Bu oran 1970 yılında yüzde 27,6'ya, 1975 yılında yüzde 31'e, 1980 yılında da yüzde 33,4'e yükseldi.

1946 yılında yeniden kurulan sendikaların üye sayıları 1950 yılında 76 bin iken, 1960 yılında 282 bine yükselmişti.

TARİH	SENDİKA SAYISI	SENDİKALARIN ÜYE SAYISI
1948	73	52.000
1949	77	72.000
1 Mayıs 1950	88	76.000
1 Mayıs 1951	137	110.000
1 Aralık 1952	248	130.000
1 Temmuz 1953	275	140.000
1 Temmuz 1954	323	180.000
1 Aralık 1955	363	189.000
1 Aralık 1956	376	209.000
31 Aralık 1957	385	244.000
1 Ekim 1958	394	262.000
10 Ağustos 1959	417	280.000
1 Eylül 1960	432	282.000
1961	511	298.000
1962	543	307.000

II. Muhalefet Yıllarında DP

Demokrat Parti, iktidarda bulunduğu 1950-1960 döneminde, dönemin uluslararası ve ülke-içi ekonomik, toplumsal ve siyasi koşullarını çok başarılı bir biçimde kullanarak, çok-partili dönemde oy gücüne kavuşmuş olan işçilere bireysel haklar ve özellikle sosyal güvenlik hakları alanında önemli kazanımlar sağladı. Sendikaları denetim altına alma çabaları büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlanınca, federasyon, bölge birliği ve konfederasyon biçimindeki üst

örgütleri zayıflatarak veya kapatarak, birbirinden kopuk sendikalar üzerinde etkili olmaya çalıştı. DP'ye muhalif kişilerin yönetimde bulunduğu sendikalar üzerinde ise yoğun baskı uygulandı. Grev hakkı konusunda verilen sözler tutulmadı. DP, işçiye verdiği haklar aracılığıyla işçileri DP ocak ve bucaklarında ve Vatan Cephesi'nde örgütlemeye çalıştı. İşçilerin ve özellikle 1950'li yıllarda tarımda hızlı makineleşme ve kentin çekiciliği nedeniyle yeni işçileşen kitlelerin deneyimsizliği koşullarında sağlanan bazı haklar, sınıf çatışmalarının önlenmesinde ve işçilerin DP'ye bağlanmasında oldukça başarılı sonuçlar verdi. İşçi sınıfının büyük bölümü, günlük yaşam koşullarında sağlanan iyileştirme karşılığında, tarihsel açıdan gerici bir siyasal hareketi destekledi.

Demokrat Parti büyük bir halk desteğiyle iktidara geldi ve bu desteği uzun bir süre sürdürdü. Bu miras, 27 Mayıs 1960 sonrasında aynı çizgiyi sürdüren Adalet Partisi'nin büyük bir kitle desteğine sahip olmasına da katkıda bulundu. Bu büyük kitle desteği içinde, işçilerin önemli bir bölümü ve hatta bazı dönemlerde büyük bir çoğunluğu da bulunuyordu. Döneme ilişkin ciddi çalışmalar, işçilerin daha 1946 seçimlerinde DP'ye oy verdiğini belirtmektedir.² DP'nin işçilere ilişkin programının ancak ipuçlarının bilindiği bir dönemde bu destek, CHP'nin 1923-1946 dönemindeki tutumuna ve CHP ile özdeşleştirilen bazı sıkıntılara bağlıdır. İşçiler 1950 seçimlerinde DP'ye daha fazla destek verdiler. *"Türk işçisi... DP'ye geniş ölçüde oy verdi ve CHP'yi iktidardan düşürenlerin en büyük kesimini teşkil etti."*³ Bu destekte, CHP'nin yaşama ve kazanma gücü olan tek alternatifinin DP olduğunun görülmesi kadar, grev hakkı konusunda DP'nin sürdürdüğü akıllı ve ısrarlı politikanın da rolü oldu. İşçiler 1954 ve 1957 seçimlerinde de DP'ye oy verdiler ve 27 Mayıs işçiler arasında önemli bir destek görmedi. DP'nin 10 yıllık iktidarı döneminde getirdiği veya günün koşullarında o dönemde sağlandığı için DP ile özdeşleştirilen bazı hak ve özgürlükler ve çalışma ve yaşama koşullarında gözlenen iyileşmeler, bu desteği sağladı. Diğer bir deyişle, *"İşçi kesimi Demokrat Parti tarafından ihmal edilmiş, vaadedilen grev ve toplu sözleşme hakları bile DP döneminde gerçekleşmemiştir"*⁴ biçimindeki değerlendirmeler doğru değildir.

Demokrat Parti, muhalefette olduğu dönemde işçilere yöneldiğinde ağırlıklı olarak iki noktayı kullandı: Cumhuriyet Halk Partisi döneminde çekilen sıkıntılar ve grev hakkı. Bu konudaki başarısı, 1950 seçimlerindeki sonucun çıkmasında etkili oldu.

Demokrat Parti 7 Ocak 1946 günü kuruldu. Programının 7. maddesi şöyleydi: *"...işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslekler mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin mesleki, içtimai ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz."*

Cemiyetler Yasası uyarınca sınıf esasına dayalı cemiyet kurmanın yasaklandığı koşullarda sendikalaşmanın savunulması ilerici bir talepti. Bu talebin yankıları, özellikle İstanbul yöresinde işçilerin DP'nin ocak ve bucak örgütlerinde örgütlenmesi oldu. Parlamento'da çoğunluğu elinde bulunduran CHP ise, 5 Haziran 1946 günü bu yasağı ve sendikaların kurulmasının önündeki idari engelleri kaldırdı; ülkenin dört bir tarafında sendikalar kurulmaya başlandı. Bu sendikalardan, sosyalist/komünist hareketlerle bağlantılı olanları 16 Aralık 1946 tarihinde faaliyetten alıyordu. DP de tartışmaları grev hakkına kaydırdı.

Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarında işçilere yönelik en önemli vaadi, grev hakkıydı. Bu nedenle, 1947-1950 döneminde temel tartışma bu hak üzerindedir. CHP ise grev hakkına karşı çıkmayı inatla sürdürerek, DP'nin işini kolaylaştırıyordu. 1947 yılı başlarında 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un Meclis görüşmeleri sırasında DP'liler grev hakkı sorununu gündeme getirdiler. DP'li milletvekili Suphi Batur bu konuda şunları söyledi:⁵ *"Çalışma Bakanlığı'nın ecnebi mevzuat hakkında alakadar komisyon üyelerine tevzi ettiği raporda grev usulünün bazı devletlerce kabul edilmediği ifade edilmekte ise de, bunların hangi devletler olduğu cihetinin meskut geçilmesi dikkate şayan görülmektedir. Bizim bildiğimize göre faşist İtalya'da, Nazi Almanya'sında ve Komünist Rusya'da işçilere grev hakkı tanınmamıştır... Grev esasını; suistimal edilmesine imkan bırakmayacak tazyiklerle mevzuatımıza ithal etmenin demokratik bir zaruret olduğu mütalaasındayız."*

DP'li Fuad Köprülü de grev hakkını savundu.⁶ *"Bugün hiç bir demokratik memleket yoktur ki, sendika dendiği zaman grev hakkı, amelenin elinde müdafaa vasıtası olarak kullandığı grev hakkı kabul edilmiş olmasın. Vekil arkadaşımız misal olarak Yunanistan'ı zikrettiler; bundan bir zuhul olduğunu arz ediyorum. Sonra diğer verdikleri misaller her halde pek demokratik memleketlere örnek olamayacak iki üç Cenubi Amerika memleketidir... Ekonomik faaliyet ve kudret dereceleriyle mütenasip şekilde ne büyük zararlara sebep olduğu malumdur. Onun için grev hakkını tabiatıyla bir takım kanuni tazyidata tabi tutmağa mecburuz... Fakat bunu kabul etmek başkadır, grev hakkını menetmek başka. Demokrasi icabı olarak böyle bir sendika kanunu getiriyoruz demek, hem de sendika kanununda bu grev hakkını külliyen reddetmek tamamen yanlış bir hareket olur. Eğer grev hakkı tanımiyorsak, kabul etmiyorsak, sendika kanununun hikmeti vücudu kalmaz. Bu sadece gösterişten ibaret kalır, mantıksızlıktan ibaret kalır."*

Demokrat Parti'nin 20 Haziran 1949 günü toplanan ikinci kurultayında, işçilere siyasi maksatlar dışında grev hakkının tanınacağı kararı alındı.⁷

² 21 Temmuz 1946 seçimlerinde "İstanbul'da yirmi milletvekilliğinden on sekizini D.P. adayları kazanmıştı (işçiler, azınlıklar Demokratlara oy vermişlerdi." Karpat, K., *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, İstanbul, 1967, s.144.

³ Sülker, K., *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, Bilim Kitapevi Yay., İstanbul, 1987, s.11.

⁴ Sunar, İ., "Demokrat Parti ve Popülizm," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim Yay., İstanbul, 1984, s.2083-2084.

⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 20.2.1947, s. 300.

⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 20.2.1947, s. 305-6.

⁷ Karpat, K., a.g.k., 1967, 200-201.

Demokrat Parti'nin işçilere yönelik politikaları Cumhuriyet Halk Partisi'ni iyice rahatsız etmişti. Dönemin CHP'lilerinin ve CHP'nin denetimindeki Ulus Gazetesi'nin bu dönemdeki yayınları, DP'nin işçilere yönelik politikasının etkinliğini ve etkisini göstermektedir. Kemal Zeki Gencosman Ulus Gazetesi'nde 25.1.1950 günü şunları yazıyordu:⁸ “*Son bir kaç günün hadiseleri gösteriyor ki, karşı parti şimdi yıldızını yeni bir yolda aramağa koyulmuştur. İşvereni bırakmış, işçinin eteğine yapışmıştır. İşçi vatandaşların mevhum davaları üstünde oy ticaretine girişmiştir. Büyük Millet Meclisinde, İş Kanununun bir maddesi üzerinde yapılan değişiklik görüşülürken Demokrat Parti hatipleri işçiye grev hakkı verilmesini istemişlerdir... Son haftalar içinde şurada burada yapılan sendika toplantılarında yüzlerce vatandaş arasından kimi yerde bir, kimi yerde iki kişinin ayağa kalkarak, 'grev hakkı' istemeleri, Demokrat Parti'nin grev edebiyatını Meclis salonundan dışarı taşırması olduğunu gösteriyor.*”

Etem İzzet Benice de Son Telgraf Gazetesi'nde 29.1.1950 günü yazdığı bir yazıda DP'nin bu konudaki tavrını şöyle eleştiriyordu:⁹

“Demokrat Parti Türk işçisi için 'grev hakkı' koparmanın peşindedir. Genel Şefleri bu yoldaki karar ve arzusunu zaman zaman açıkladığı gibi, yine Demokrat Parti milletvekilleri tarafından bir çok fırsatlarda mevzu Büyük Millet Meclisi müzakerelerine intikal ettirilmiştir... Demokrat Parti 'grev'in Türk işçisi ve Türk milleti için faydalı bir müessese mi olduğuna inanıyor, yoksa beş on bin işçinin oy'unu mu avlamak istiyor; bazı hususi ve kendisine vaki gizli tahrik ve tesirlerin cereyan ve nüfuzu altında mı kalıyor?... Demokrat Parti'ye, bütün milli partilere, Türk işçisine şu hakikati anlatmak yerindedir: Cumhuriyet demokrasisinde 'grev'in de, 'lukavt' da hiç bir zaman yeri olmayacaktır. Türk işçisinin ve iş verenin karşılıklı hakları daima tahkim sistemi ile kanuni müeyyidelerin ve ileri anlayışların taminatı altında bulunacaktır... 'Moskova'nın ve 'Kominform'un dünya demokrasilerini yıkmak, dünya sanayiini ve ekonomik istihsalini mefluç hale getirmek, içtimai düzeni baltalamak, milletleri kardeş kavgalarına boğmak, memleket ve devletlerin huzurunu kaçırmak, hususi sermaye ve teşebbüsü imha etmek, kızıl emperyalizmi tahakkuk ettirmek yolunda her yerde bir beşinci ve altıncı kol kurabilmek için gizli ve açık memleket, memleket kundakladığı 'grev' ve Moskova talimatına bağlı 'sendika' ve 'işçi hayatı' sistem ve usulleri ise elbette ki Türkiye'de ve Türk Milleti arasında asla filizlenmek ve serpmek imkan ve fırsatını bulamayacaktır. Buna, hem Türk demokrasisi, hem Türk Milleti, hem vatansever Türk işçisi asla müsaade etmeyecek ve milli Türk partileri de bu yolda hileli tuzaklara düşürülemezler.”

DP 1950 seçimlerine bu tartışmalarla girdi ve büyük bir başarı kazandı.

III. İktidarYıllarında Demokrat Parti

A. Demokrat Parti'ye Verilen Destek

Demokrat Parti çok uygun ekonomik ve siyasal koşullarda iktidara geldi ve bunu, geniş bir kitle desteği kazanmakta başarılı bir biçimde kullandı. İlk başta, özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan sıkıntılarla özdeşleştirdikleri CHP'ye duydukları tepkiyle, güçlü gözükten tek alternatif olan DP etrafında toplananlar, bir süre sonra, DP döneminde yaşamlarında gördükleri olumlu gelişmeler nedeniyle DP'ye bağlandı. Geniş halk kitlelerinin yaşamlarında DP döneminde görülen gelişmelerin bir bölümü, dönemin ekonomik ve siyasal konjonktürüne, bir bölümü ise DP'nin uyguladığı politikalara bağlıydı. Ancak, gerçek neden ne olursa olsun, bu konudaki olumlu gelişmelerin tümü DP'nin hanesine yazıldı.

Marshall yardımının etkisiyle 1950'li yıllarda Türkiye'de karayolları ağı hızla geliştirildi. Köy ve orman yolları ve köy içme sularının yapımı il özel idare bütçesinden devlet bütçesine aktarıldı ve hızla yaygınlaştı. Büyük limanlar, barajlar, sulama tesisleri, elektrik santralleri inşa edildi. Yeni fabrikalar açıldı, yeni istihdam olanakları yaratıldı. Ülkeye çok sayıda traktör, tarım araç ve gereci, iyi tohum ve suni gübre geldi. Tarımda işlenen toprak, verimlilik ve üretim arttı. Köylüye Ziraat Bankası kanalıyla bol ve düşük faizli kredi verildi. Tarım ürünleri fiyatları yüksek tutuldu. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin alımlarında çiftçi kollandı. Devlet toprakları köylüye dağıtıldı. Margarin, gazocağı, lastik ayakkabı insanların yaşamında önemli değişiklikler yaptı. Koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetleri yaygınlaştı, salgın hastalıklarla mücadelede önemli başarılar elde edildi. Antibiyotikler (öncelikle penicilin) kullanılmaya başlandı. DDT kullanımı, bit ve tahtakurusu ile mücadelede etkili oldu. Eğitim hizmetleri yaygınlaştı. Elektrik üretimi arttı, birçok köye elektrik götürüldü. Dayanıklı tüketim mallarının yerli üretimi ve kullanımı artmaya başladı. Hızla yaygınlaşan radyo hükümetler tarafından etkili bir propaganda aracı olarak kullanıldı. Bütün bunlardan önemlisi, köylü üzerinde jandarma baskısı kalktı; bazı memurların halkı aşağılayan tavırları değiştirildi; kamu işyerlerinde şef ve ustabaşı tahakkümü ve hatta dayağı büyük ölçüde sona erdirildi; halk kendi oyunun değerini kavramaya başladı.¹⁰ Seçimler öncesinde “Yeter, Söz Milletindir” sloganını kullanan DP, iktidarda bulunduğu dönemde bunu belirli bir oranda uyguladı.

⁸ Gencosman, K.Z., “Türk İşçisini Tanımyorlar,” *Ulus Gazetesi*, 25.1.1950, aktaran Çalışma Bakanlığı, *Grev Olayları ve Türkiyemiz*, Ankara, 1950, s. 41-42.

⁹ Benice, E.İ., “Grevin Türkiye'de Yeri Niçin Yoktur?” *Son Telgraf Gazetesi*, 29.1.1950, aktaran, Çalışma Bakanlığı, a.g.k., 1950, s. 54-56.

¹⁰ Giritlioğlu, F., *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, Ankara, 1965, s. 314, 369; Ağaoğlu, S., *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru*, İstanbul, 1972, s.7, 78; Basın-Yayın ve Turizm Umum Md., *Türkiye Nasıl İlerliyor, 1950-1957*, Ankara, 1957, s. 1-20; Eroğul, C., *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, Ankara: SBF Yay., 1970.

1950'li yılların ikinci yarısında başlayan ekonomik bunalım¹¹ ise, bazı malların kıtlığının ötesinde, işçilerin yaşama ve çalışma koşullarına çok fazla yansımada.

DP, halka sağladığı yararların yanı sıra, özel olarak işçilere bazı yeni haklar tanıdı veya var olan bazı hakların kullanılmasını sağladı. DP yönetimi 1950-1954 döneminde, ekonomik canlanmanın getirdiği olanakları da etkili bir biçimde kullanarak, işçilerle ve sendikalarla çok iyi geçindi. Ancak, sendikaları istediği gibi kontrol altına alamayınca, sendikaları ve özellikle üst örgütleri devreden çıkararak işçilerle doğrudan bağ kurma çabaları ağır bastı. İşçilerin DP ocak ve bucaklarında örgütlenme çalışmalarına hız verildi. Vatan Cephesi'ne işçilerin ve memurların girmesi için yoğun bir çaba harcandı.¹² Vatan Cephesi'nin 1958 yılı sonlarında kurulmaya başlanmasının ana nedenlerinden biri, DP'nin sendikaları istediği gibi kullanma girişimindeki başarısızlığıydı. Sendikacılardan bazıları da DP listesinden milletvekili seçildi. DP listesinden 1950 seçimlerinde İhsan Altınel, Abidin Tekön, Ahmet Topçu, 1954 seçimlerinde Necati Diken, Mehmet Naci Kurt, Abidin Tekön ve Ahmet Topçu ve 1957 seçimlerinde de Necati Diken, Rüşti Güneri, Recep Kırım, Ahmet Ünal ve Mahmut Yüksel milletvekili seçildiler.¹³

1950'li yıllarda işçi ve sendikacılık hareketinin gücü son derece sınırlıydı. Uygulanan yeni politikalar sonucunda kentlere göç ederek iş arayan insanların önemli bir bölümü toprak mülkiyetiyle bağlarını koparmamıştı. Sınıf bilinci yeterince gelişmemişti. Siyasi kimlik, dini kimlik ve bir ölçüde de etnik kimlik, tavırların ve ilişkilerin belirlenmesinde sınıf kimliğinden çok daha belirleyiciydi. Ülkede örgütlülük ve örgütlü mücadele geleneği yoktu. Grevin yasaklanmış olması ve geniş çevrelerce komünistlikle özdeşleştirilmesi ise, bu aracın etkisini daha da azaltıyordu. Ayrıca, hakim olan iyimserlik havası, bu tür gerginlikler, mücadeleler ve çatışmalara gerek kalmadan, işlerin her geçen gün daha da iyiye gideceği izlenimini yaratıyordu. DP iktidarlarının bu koşullarda sağladığı iyileştirmeler de işçilerin sendikalardan çok DP'ye bağlanması sonucunu doğurdu.

Bu dönemin havasını bazı anılar çok iyi yansıtmaktadır.

Şahap Kocatopçu'nun Sümerbank'tan ayrılmak zorunda kalışının öyküsü, bu dönemde işçilerin niçin Demokrat Parti'yi tuttuklarını çok açık bir biçimde anlatmaktadır.¹⁴

"Bu arada 1950 yılına geliniyor. Yurtdışında olduğu için ilk kez oy kullanan genç Kocatopçu, 'Yeter, Söz Milletindir' sloganının cazibesine kapılarak Demokrat Parti'ye oy veriyor ve parti iktidara geliyor.

"Kocatopçu işletme müdürü olarak Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası'nda çalışırken, DP'li milletvekilleri o günlerin havası içinde sık sık fabrikaya gelerek işçilerin arasına katılıyorlar ve ali kiran baş kesen havasında, 'bu yöneticilerden şikayetiniz varsa hemen bize söyleyin, icabına bakalım,' mesajını veriyorlar.

"Bu ziyaretler sık sık tekrarlanınca Kocatopçu da bekçilere talimat veriyor ve fabrikaya gelecek DP milletvekillerinin doğrudan genel müdürün odasına alınmasını istiyor.

"Milletvekilleri bu işe pek şaşıyorlar ve Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası'nda diledikleri zaman işçilerle görüşmelerini engelleyen işletme müdürünü affetmiyorlar. Şahap Kocatopçu, kısa bir süre sonra o dönemin İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı'nın emriyle Ankara'ya sürülüyor."

Yol-İş Federasyonu eski Genel Başkanı Halit Mısırlıoğlu'nun 1950'li yıllarda Mersin Yol-İş Sendikası'nın başkanlığına unutamadığı olaylardan biri, Başbakan Adnan Menderes'in Mersin'de Karayolları Bölge Müdürlüğü'nü ziyaret etmesi ve Halit Mısırlıoğlu ve diğer sendika yöneticileriyle birlikte tabldotta yemek yemesiydi. Halit Mısırlıoğlu bu yıllarda işçilerin DP'ye bakışını şöyle anlatıyordu:¹⁵ *"İşçiler 1950 yılında kişiliklerine kavuştular. İşçiler DP'ye güvenerek işyerlerindeki baskılara karşı kafa tutmaya başladılar. CHP döneminde Bakanın kapıcısı bile bakan gibiydi. DP döneminde ise işçinin ve sendikacının Bakanla görüşmesi mümkün oldu. İletilen sorunlar takip edilir ve bu konuda başvurulara bilgi verilir. DP'liler gönül almasını bilirlerdi, insanca muamele yaparlardı. DP'li bir bakan bir yere geldi mi, tüm cemiyetlerin yöneticileriyle toplantı yapar, onları dinlerdi."*

Eskişehir'li demiryolu işçisi ve DP'li sendikacı Hamit Kızılkaya da bu yılları şöyle anlatıyordu:¹⁶ *"Demiryolu işçisinin yüzde 80'i DP'liydi. CHP döneminde ismimiz 'amele' idi. DP döneminde adam yerine konduk... Bu yıllarda milletvekilleri sendikaya gelir, 'ne istersiniz?' diye sorarlardı. Eskişehir'de DP'nin 24 ocağı vardı. Hepsisi demiryolcuydu."*

1943-1960 döneminde Malatya'da Sümerbank Dokuma Fabrikası'nda işçi ve sendika yönetim kurulu üyesi olarak çalışan Hasan Coşkun 1951-1960 dönemini şöyle anlatıyordu:¹⁷ *"1951-1960 döneminde işçi rahattı. Hakettiğini alırdı. İşçi çocukları bu dönemde üniversiteye gidebilmeye başladı. Çalışkan işçi bu yıllarda bağ bahçe aldı, ev sahibi oldu. İşyerinde huzur vardı. Havadan geçenlere son verildi. Primler arttı. Çalışana hakkı verildi. Yemekler üç kaba çıktı; iki kap yemeğe ilave olarak tatlı da vermeye başladılar. Her Cuma günü davar eti vardı. Yemekler iyiydi. Ekmek iyiydi. İşçi mümessilleri yemeklerin kalitesini kontrol ederdi. İşten çıkarmalar pek yoktu. İkramiye verilmeye başlandı. Herkese eşit zam veriliyordu."*

¹¹ Kepenek, Y., *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, Verso Yay., Ankara, 1990, s.113.

¹² Ekmekçi, M., "Çimento Sanayiinde Memurlar Vatan Cephesi'ne Zorla Nasıl Kaydettirilmişlerdi?" *Öncü Gazetesi*, 25.12.1960; Çavdar, T., "Demokrat Parti," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1984, s. 2069-70.

¹³ Kültür Bakanlığı - Tarih Vakfı, *Sendikacılık Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul, 1998, s. 489.

¹⁴ Tamer, M., "Kocatopçu Sümerbank'tan Nasıl Atılmış," *Cumhuriyet Gazetesi*, 30.7.1988.

¹⁵ Koç, Y., *Türk-İş Tarihinden Portreler, Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler*, Türk-İş Yay., Ankara, 1998, s. 81-82.

¹⁶ Koç, Y., a.g.k., 1998, s. 91.

¹⁷ Koç, Y., a.g.k., 1998, s. 94-5.

1957-1960 döneminde Türk-İş Genel Başkanı olan Nuri Beşer, DP'yi tutmasının nedenlerini şöyle anlatıyordu:¹⁸ *“İşçinin 1950 yılına kadarki sıfatı ‘amele’ idi. İşçi 1950 yılından sonra kendine geldi. İşçi, kendisine efendi muamelesi yapılmasını öğrendi, insan olduğunu öğrendi. Sendika, devleti yönetenlerle görüşebilmeye başladı.”*

TES-İŞ Federasyonu'nun 1964-1966 dönemi genel başkanı ve Türk-İş'in 1966-1970 dönemi İcra Kurulu üyesi ve Genel Eğitim Sekreteri olan Salahaddin Erkap, DP'nin Eskişehir 1 no.lu bucağında üyeydi. Daha sonra da Bursa, İzmir, İstanbul ve Eskişehir'de DP'nin ocak ve bucak teşkilatlarında çalıştı. Erkap, DP'nin etkinliğini şöyle anlatıyordu:¹⁹ *“Geçmişte insan sayılmayanlar DP döneminde insan sayılmanın hazzını yaşadı ve bu nedenle DP'ye bağlandı. DP işçiye birçok hak getirdi. Ama en önemlisi, psikolojikti, adam yerine konmaktı. 1950-1954 yılları DP'nin altın devriydi. 1957'den itibaren halk arasında muhalefet başladı. DP içindeki hiziplerin karşılıklı suçlamaları da DP'yi yıprattı. Ancak 1957 ve sonrasında zor günleri bile 1950 öncesinden çok daha iyiydi. İşçi ve esnaf, DP döneminde bucak teşkilatı aracılığıyla memur tayin ettirmeye başladı. CHP döneminde hep memurlara bazı maddi haklar sağlandı. İşçi hep hakir görüldü. Memura bir ara yılda 5 maaş ikramiye verdiler. Sonra kaldırıldı... İşçi o yıllarda sendikadan çok partiye bağlıydı. ‘Parti menfaat sağladı, sendika ne sağladı’ diyenler çoktu.”*

B. DP İktidarında İşçilere Sağlanan Olanaklar

Demokrat Parti döneminde özellikle 1954 sonrasında sendikalar üzerinde baskı uygulanırken, işçilerin oylarının alınabilmesi amacıyla işçiler lehine önemli düzenlemeler yapıldı. İşçilerin DP'ye sempatiyle bakmasının bir nedeni, DP'nin alternatifi olan CHP'nin 1923-1946 döneminde köylülüğe karşı uyguladığı politikalara eski köylü ve yeni işçi kitlelerin duyduğu tepki iken, diğer neden, DP'nin işçiler lehine yaptığı yasa değişiklikleri, işçilerin gönlünü alıcı davranışları ve işçilerin talebi üzerine veya çıkarılan iş uyuşmazlıklarında işçiler lehine kararlar vermesi ve önemli zamlar uygulamasıydı.

3008 sayılı İş Yasası ilk çıktığında, “mahiyeti itibariyle yolunda işleyebilmesi için günde en az on işçi çalıştırmağı icap ettiren” işyerlerinde uygulanıyordu. 25.1.1950 gün ve 5518 sayılı Yasa ile yapılan değişiklikle, daha küçük işyerlerinin de İş Yasası kapsamına alınması konusunda Bakanlar Kurulu'na yetki verildi. Bu yetki DP döneminde etkili bir biçimde kullanıldı. Bakanlar Kurulu'nun 29.4.1952 gün ve 3/14937 sayılı, 30.5.1956 gün ve 4/7372 sayılı ve 28.2.1957 gün ve 4/8761 sayılı kararlarıyla İş Yasası'nın uygulama alanı genişletildi. 1950 yılında İş Kanunu kapsamında 9 bin işyeri ve 373 bin işçi vardı. 1956 yılında ise 21.400 işyerinde çalışan 600 bin işçi İş Yasası kapsamındaydı.²⁰

Basın İş Yasası ilk kez 13.6.1952 tarihinde kabul edildi ve 20.6.1952 günlü Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi (5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi hakkında Yasa). Bu Yasa ile basın mesleğinde çalışanlara 3008 sayılı İş Yasası ile diğer işçilere sağlanan hakların üstünde ve ötesinde bazı haklar tanındı. Örneğin, her yıl için hesaplanacak kıdem tazminatı gazetecinin bir aylık ücretiydi (3008/13: 15 günlük ücret). Gazeteci ücretini peşin olarak alıyordu ve ücret ödemesinin gecikmesi durumunda her gün için yüzde iki oranında bir artış yapılıyordu. Talim veya manevra nedeniyle silah altına alınan gazetecilerin aylıkları ödenmeye devam ediliyordu. Çalıştığı yayın organında yayınlanan bir yazı nedeniyle özgürlüğünü yitiren gazeteciye, bu süre içinde ücreti tam olarak ödeniyordu. Gazetecinin ölümünde ailesine son aylık ücretinin üç katı tutarında bir tazminat veriliyordu. Yayın organında en az bir yıl çalışmış olan gazeteciye yılda dört hafta tam ücretli izin veriliyordu. İşyeri kademi 10 yıldan fazla ve 20 yıla kadarsa, bu süre beş haftaya, 20 yıldan fazla ise altı haftaya çıkıyordu. Bu hakların hiçbiri 3008 sayılı İş Yasası kapsamındaki işçilere uygulanmıyordu.

Deniz işlerinde çalışan işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen bir yasa yoktu. 10.3.1954 tarihinde 6379 sayılı Deniz İş Yasası (Resmi Gazete: 20.3.1954) kabul edildi. Bu yasa ile getirilen haklar arasında, yılda bir ay ücretli izin de yer alıyordu.

1952 ve 1953 yıllarında çıkarılan iki nizamnameyle, parlayıcı, patlayıcı ve tehlikeli maddelerden işçilerin korunması ve madenlerde işçilerin emniyetinin sağlanması düzenlendi (12.8.1952 gün ve 3/15556 sayılı Parlayıcı, Patlayıcı, Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Çalışılan İş Yerlerinde Alınacak Tedbirler Hakkında Tüzük. Bu tüzükte 17.1.1957 gün ve 4/8593 sayılı kararname ile bazı değişiklikler yapıldı. 28.5.1953 gün ve 4/922 sayılı kararname ile kabul edilen Maden İşletmelerinde Alınacak Emniyet Tedbirleri Hakkında Nizamname).

5.8. 1953 gün ve 4/1272 sayılı kararname (Resmi Gazete: 25.9.1953) ile kabul edilen bir nizamnameyle, gebe ve emzikli kadınlar için çeşitli tedbirlerin alınması, birçok işyerinde emzirme odalarının ve kreşlerin açılması zorunluluğu getirildi (Gebe ve Emzikli Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Kreşler Hakkında Nizamname).

3.3.1954 gün ve 6309 sayılı Maden Yasası (Resmi Gazete: 11.3.1954) ile maden işçilerinin güvenliği ve sağlığı için bazı düzenlemeler getirildi.

İş Yasası kapsamı dışındaki işyerlerinde yemek ve dinlenme paydosları konusunda bir düzenleme yoktu. 1954 yılında kabul edilen bir yasayla, nüfusu on bin ve daha fazla olan şehir ve kasabalarda çalışan tüm işçiler ve müstahdemler için öğle dinlenmesi hakkı getirildi (2.3.1954 gün ve 6301 sayılı Yasa; Resmi Gazete: 8.3.1954).

¹⁸ Koç, Y., a.g.k., 1998, s. 179.

¹⁹ Koç, Y., a.g.k., 1998, s. 229.

²⁰ Çalışma Vekaleti, *İşçiye Sağlanan Faydalar*, 1957, s. 6.

24.1956 gün ve 6710 sayılı Yasa ile (Resmi Gazete: 11.4.1956), “yapıcılık, tuğlacılık gibi işlerle tütün, incir, üzüm, meyanköktü, zeytin, ağaç palamudu, susam, fındık, pancar ilh... gibi, zirai ve sinai mahsulatın işlenmesi ve manipasyonu gibi açık havada ve senenin bir kısmında yürütülen ve faaliyeti mevsime tabi olan işler ve bu işlerin yürütüldüğü müesseseler”de çalışan müstahdem, memur ve işçilerin, münavebe suretiyle haftada bir gün izinli olma zorunluluğu getirildi.

Gemi adamlarının gemilerdeki yaşama ve çalışma koşulları, 7.2.1958 gün ve 9968 sayılı Gemi Adamlarının Sağlık, İaşe ve İkamet Şartlarının Gösterir Nizamname (Resmi Gazete: 27.3.1958) ile ayrıntılı bir biçimde düzenlendi.

11.4.1960 gün ve 7467 sayılı Yıllık Ücretli İzin Yasası (Resmi Gazete: 15.4.1960) ile İş Yasası’na tabi olan işyerlerinde çalışan işçi ve müstahdemler için yıllık ücretli izin hakkı getirildi. Yıllık ücretli izin süresi, 2003 yılında 4857 sayılı İş Yasası kabul edilene kadar değişmedi ve 1 yıldan 5 yıla kadar kıdemi olanlara yılda 12 gün, 5 yıldan fazla ve 15 yıldan az kıdemi olanlara yılda 18 gün ve 15 yıldan fazla kıdemi olanlara da yılda 24 gün olarak düzenlendi. 6.5.1960 günü de Yıllık Ücretli İzin Talimatnamesi yayımlandı.

İcra Vekilleri Heyeti’nin 5.2.1941 gün ve 2/15156 sayılı kararnamesiyle kabul edilmiş olan İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti Nizamnamesinde 12.1.1953 gün ve 4/66; 19.1.1955 gün ve 4/4247; 14.1.1957 gün ve 4/8549 sayılı kararnamelerle iyileştirmeler yapıldı.

22.7.1948 gün ve 3/7896 sayılı kararname (Resmi Gazete: 27.8.1948) ile kabul edilen Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü’nde 7.8.1951 gün ve 3/13501 (Resmi Gazete: 27.8.1951) sayılı kararnameyle iyileştirmeler yapıldı. 7.5.1960 gün ve 4/12856 sayılı kararnameyle ise, 16-18 yaş arasındaki kız ve erkek işçilerin mensucat sanayiinde o güne kadar izin verilmeyen bazı işlerinde ve 18 yaşını doldurmuş kadınların da mensucat sanayiinin bazı işleri dışındaki işlerde gece postalarında çalışmasına izin verildi.

Bu dönemde kabul edilen veya değiştirilen iç yönetmeliklerle işçilerin çalışma koşullarında bazı iyileştirmeler yapıldı ve keyfilikler sınırlandırıldı.

3008 sayılı İş Yasası’nın 29. maddesi, işverene, “iş şartlarını ve işçilerin tabi tutulacakları inzibat, sağlık koruma ve iş emniyeti icaplarını gösterir bir dahili talimatname yapma” yükümlülüğünü getiriyordu. İlgili madde 25.1.1950 gün ve 5518 sayılı Yasa ile değiştirildi: “İş verenler, her türlü çalışma şartlarını ve işçilerin tabi tutulacakları intibak, sağlık koruma ve iş emniyeti icaplarıyla sosyal yardımları gösteren ve mevzuata aykırı düşmiyen bir içyönetmelik yapmaya mecburdur.” Bu dahili talimatnamelerin veya iç yönetmeliklerin özel sektör işyerlerinde ne ölçüde uygulandığı konusunda bir araştırma yapılmış değildir. Ancak kamu kesiminde bu dahili talimatnameler veya iç yönetmeliklerle önemli haklar elde edildi. Bu iç yönetmeliklerde 1950’li yıllarda önemli iyileştirmeler de sağlandı. Bazı işyerlerinde 1963 sonrasında ilk dönem toplu iş sözleşmelerinin hazırlanmasında bu metinlerden önemli ölçüde yararlanıldı.

Ayrıca, Zonguldak yöresindeki maden işçilerine askerlik konusunda bazı kolaylıklar getirildi. 11.7.1956 gün ve 6794 sayılı yasayla (1111 sayılı Askerlik Kanununa Ek Kanun; Resmi Gazete: 18.7.1956), Zonguldak Ereğli Kömürleri İşletmesi Müessesesi, Devlet Linyit İşletmeleri ve Devlete ait diğer maden ocaklarında çalışan genç işçilerin askere gitmeleri durumunda, kıtada altı ay askerlik yaptıktan sonra, istedikleri takdirde eski işlerine dönerek, askerliğin geri kalan kısmını madende askere alınmamış gibi geçirme imkanı tanındı. Bu sürede işçilerin ücretleri eskisi gibi verildi, bu süre kıdemlerinden sayıldı, sigortalılıkları sürdü.

C. Sendikal Hak ve Özgürlüklerdeki Gelişim ve DP’nin Sendikalara Karşı Tavrı

Demokrat Parti, yalnızca kendi kontrolü ve yönlendiriciliği altında olduğu sürece sendikalara tahammül etti ve destekledi. Ancak oy kaygısıyla getirdiği bazı düzenlemeler, sendikacılığın gelişmesine katkıda da bulundu. DP’nin özellikle kaygı duyduğu konu, sendikaların kendi karşılarında siyasetle uğraşmalarıydı. DP Yöneticileri, bu nedenle, CHP döneminde kabul edilmiş olan 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birliklerine Dair Kanun’da yer alan siyaset yasağını korudular ve dönem dönem kullandılar.

1950 Mayıs-1960 Mayıs döneminde Uluslararası Çalışma Örgütü’nün şu Sözleşmeleri Türkiye Cumhuriyeti tarafından onaylandı: Trimci ve Ateşçi Sıfatıyla Gemilerde İşe Alınacakların Asgari Yaşının Tesbitine dair 15 sayılı Sözleşme (1959), Deniz İşlerinde Çalıştırılacak Çocukların Asgari Yaş Haddinin Tesbiti hakkında 58 sayılı Sözleşme (1959), Sanayi ve Ticarete İş Teftişi hakkındaki 81 sayılı Sözleşme (1950), Ücretli İş Bulma Büroları hakkında 96 sayılı Sözleşme (1951), Teşkilatlanma ve Kollektif Müzakere Hakkı Prensiplerinin Uygulanmasına Müteallik 98 sayılı Sözleşme (1951). Türkiye’de bu yıllarda Uluslararası Çalışma Örgütü’nün Sözleşmelerinin ülke içinde kullanılması konusunda bilgi ve bilinç olmadığı için, bu onaylamaların sendikal hak ve özgürlükler ve işçi hakları konusunda o tarihlerde somut bir olumlu etkisi olmadı. Ancak, bu tarihlerde fazla bir etkisi olmamakla birlikte, 8.8.1951 tarihinde 5834 sayılı Yasa ile Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 98 sayılı Sözleşmesi’nin onaylanması, 1990 yılından başlayarak kamu çalışanları sendikalarının kurulmasında önemli bir hukuksal dayanak sağladı.

Milli savunma işkolundaki fiili engeller aşılarak 1951 yılından itibaren Milli Müdafaa Vekaleti bünyesinde sendikalar kuruldu.

Deniz işlerinde çalışan işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen bir yasa yoktu. 10.3.1954 tarihinde 6379 sayılı Deniz İş Yasası (Resmi Gazete: 20.3.1954) kabul edildi. 3008 sayılı İş Yasası, “deniz ve hava nakliyatı ile tarım işlerinde bu kanun hükümleri uygulanmaz” düzenlemesini getirmişti. Deniz İş Yasası’nın 40. maddesi ile

gemiadamlarına sendika kurma izni verildi (M.40: “Gemiadamları, aralarında 5018 sayılı kanun hükümleri dahilinde sendikalar kurabilirler”). Ancak bu işkolunda sendikalar zaten 1951 yılında kurulmaya başlamıştı.

Basın İş Yasası ilk kez 13.6.1952 tarihinde kabul edildi ve 20.6.1952 günlü Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girdi (5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi hakkında Yasa). Yasanın 22. maddesi ile (“gazeteciler, aralarında, 5018 sayılı kanun hükümleri dahilinde sendikalar kurabilirler”) gazeteciler sendika kurma hakkını elde etti.

25.5.1959 gün ve 7285 sayılı Yasayla İş Yasası değiştirilerek, temsilcilik görevini yapması nedeniyle işten çıkarılan işçiye bir yıllık ücreti tutarında tazminat ve diğer işçilerin kötü niyetle işten çıkarılması durumunda önellere ilişkin ücretin üç katı tutarında tazminat uygulaması getirildi: “İşçinin temsilcilik ödevinin icaplarını yapması sebebiyle işinden çıkarılması halinde bu kimseye, ... ücretinin bir yıllık tutarı miktarında tazminat verilir. İşçinin şikayet mercilerine başvurması sebebiyle işinden çıkarılması halinde ve genel olarak fesih hakkının kötüye kullandığını gösteren diğer durumlarda ayrıca ikinci fıkrada yazılı önellere ait ücretlerin üç misli tutarı tazminat olarak ödenir.”

25.5.1959 gün ve 7286 sayılı Yasayla (Resmi Gazete: 1.6.1959) 5018 sayılı Yasaya eklenen maddelerle, “bir kimsenin sendikada aza olması veya sendikalının çalışma saatleri dışında yahut, işveren veya vekilinin muvafakati ile, iş saatleri içinde sendika faaliyetlerine iştirak etmesi veya sendika işleriyle meşgul olması sebebiyle işten çıkarılması veya bu sebeple başka suretle kendisine zarar irası halinde,” diğer haklarına ek olarak, kendisine ücretinin bir yıllık tutarının işveren veya işveren vekili tarafından tazminat olarak ödenmesi düzenlemesi getirildi.

Çalışma Vekaleti, 15-18 Şubat 1954 günleri İkinci Çalışma Meclisi’ni topladı ve işçi-işveren-hükümet yetkilileri çalışma yaşamına ilişkin sorunları değerlendirdiler.²¹

Ancak özellikle 1955 yılından başlayarak DP’nin sendikalara karşı tavrında köklü bir değişiklik yaşandı. Sendikaları denetimi altına alamayan DP, özellikle federasyon, bölge birliği ve konfederasyon biçimindeki üst örgütleri zayıflatmaya çalışarak, tek tek sendikalar üzerinde daha kolay hakimiyet kuracağı umuduna kapıldı. Bu nedenle, 1955-1957 döneminde Hükümetle o dönemin tek merkezi örgütü olan Türk-İş arasındaki ilişkilerde ciddi sorunlar yaşandı.

İlişkilerin oldukça iyi olduğu yıllarda bile Hükümet’le Türk-İş arasında sorunlar çıkıyordu.²² “1954 yılının Haziran ayında BİT’nin (ILO, Y.K.)Cenevre toplantısına giden işçi delegesini, Hükümetin Türk-İş’e sormadan tayin etmesi üzerine başlayan münakaşalardan sonra, devrin Çalışma Vekili Türk-İş’i kapatabilmenin yollarını ...” aradı.

1954 genel seçimlerinden önce 10 sendika önderi İşçi ve İşçi Dostu Milletvekillerini Destekleme Komitesi’ni kurdu. Komite tarafından yayımlanan bildiriye, işçilikten yetişme ve işçi dostu milletvekili adaylarının desteklenmesi için işçi mümessilleri tarafından bir komite kurulduğu bildiriliyor ve Büyük Millet Meclisi’nde işçi davasının müdafaa edilmesini isteyenlerin seçim sandıklarına bu Komite’nin dağıtacağı pusulaları atması isteniyordu. Demokrat Parti hemen kovuşturma başlattı. Bazı usul eksiklikleri gerekçe gösterilerek bu Komite dağıtıldı.²³

Hükümet, 6-7 Eylül 1955 günleri bir provokasyon sonucunda ortaya çıkan yağma hareketi sonrasında sendikalara da baskı uyguladı. Olayların, planlananın ötesine geçmesi üzerine, ilk anda 2057 kişi gözaltına alındı ve Kıbrıs Türktür Cemiyeti’nin 25’i sendikacı olan 80 yöneticisi tutuklandı. Kıbrıs Türktür Cemiyeti, bazı sendikalarla birlikte hareket ediyordu. Tekstil Örme Sanayii İşçileri Sendikası Yönetim Kurulu Başkanı Bahir Ersoy, Kıbrıs Türktür Cemiyeti’nin kurulması için girişimde bulunan kişiler arasındaydı.²⁴ “Selimiye Kışlası’ndaki tutuklular mesleklerine göre sınıflandırıldığında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: 997 tutuklunun 607’si işçi, 86’sı seyyar satıcı, 71’i hamal, 33’ü boyacı, 29’u işsiz, 22’si çıracık, 14’ü çöpçü, 13’ü şoför, 12’si tayfa, 54’ü üniversite öğrencisi, 9’u memur, 20’si tüccar, 4’ü astsubay ve 3’ü de emeklidir. Tutuklular arasında sendikalarda örgütlenmiş işçilerin sayısının çok yüksek oluşu nedeniyle, 34 sendika, Örfi İdare Kumandanlığı tarafından, olayların hemen sonrasında kapatılmıştır.”²⁵

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve bağlı sendikaların bazıları basıldı, tüm evraklarına el konuldu ve faaliyetleri yasaklandı. Ankara’da ise Türk-İş ve 27 sendika arandı ve belgelere el kondu.²⁶

Türk-İş Genel Sekreteri (ve 1957-1960 dönemi CHP Milletvekili) İsmail İnan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisadiyat Enstitüsü tarafından düzenlenen Sosyal Siyaset Konferanslarının 1956 serisinde 6 Nisan 1956 günü yaptığı konuşmada Demokrat Parti’nin Türk-İş’e yönelik uygulamalarını sert bir dille ve çok açık bir biçimde eleştirdi. İnan, Eminönü’nde Halkevi’nde düzenlenen toplantıda şunları söyledi²⁷:

“Konfederasyonu Çalışma Vekaletinin emrinde çalışan bir teşekkül olarak görmek istiyen zihniyet, Çalışma Vekaletini geniş bütçeli ve mesuliyeti ile denk bir kadro ile çalıştır görmek isteğimizi hazmedemedi. Bunun neticesi olarak da henüz Türk-İş’e

²¹ Çalışma Vekaleti, 4841 Sayılı Çalışma Vekaletinin Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanununun 17. Maddesine Göre Toplanan İkinci Çalışma Meclisi Zabıtları ve Komisyon Raporları, Ankara, 1955.

²² Türk-İş, 4. Genel Kurulu İcra ve İdare Heyetleri İdari ve Mali Raporları, Ankara, 1960, s.3.

²³ Işıklı, A., *Sendikacılık ve Siyaset*, İstanbul: Birikim Yay., 1979, s. 362-363.

²⁴ Güven, D., Cumhuriyet dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2005, s.60. Daha sonraki sayfalarda başka örnekler de vardır.

²⁵ Güven, D., a.g.k., 2005, s.63-64.

²⁶ Koç, Y., “6-7 Eylül Olayları ve Türk-İş,” *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Tarihi, Olaylar-Değerlendirmeler*, YOL-İŞ Yay., Ankara, 1996, s. 226-228.

²⁷ İsmail İnan’ın yaptığı konuşmanın orijinal metninin fotokopisi 22.4.1988 tarihinde kendisinden alınmıştır (s.4-6). Ayrıca bkz. *Akşam Gazetesi*, 7.4.1956; Sülker, K., “Türk-İş’in Hükümetle Olan Münasebetleri ve İsmail İnan,” *Gece Postası Gazetesi*, 7.4.1956.

katılmamış büyük bir işçi teşekkülünün temsilcisine katılmamağa devam etmelerini tavsiye etmekte geri kalınmadığını acı bir hakikat olarak görüyoruz. Bilhassa Konfederasyonun Hür Dünya İşçi Sendikaları Konfederasyonuna katılma ve grev hakkının verilmesi hususundaki ısrarı Vekaletin tahammülsüzlüğüne ve hiddetine mucib oluyordu.

"Hele 1953 yılı bütçe müzakereleri sırasında Konfederasyonun mebuslara hitaben yayınladığı bir açık mektup, Türk-İş'le Vekalet arasındaki münasebetleri çok gergin bir hale getirmişti. Biz diyorduk ki: 'İş hayatında normal bir düzenin temin edilebilmesi için Çalışma Vekaletinin daha birçok bürolara, kadro genişliğine ve teknik kurullara, yetiştirme organlarına ve işçi ateselikleri ihdasına ihtiyacı vardır. Birbirini tamamlayan bu unsur ve uzuvların bir araya gelmesi temin edilmedikçe Vekalet'in mevcudiyetinin, sureta olmaktan kurtarılmasına imkan yoktur. Sayın milletvekillerinin ve herkesin çok iyi bildiği ve hile muasır memleketlerde Çalışma Vekaleti her türlü imkanları ile en aktif durumu muhafaza eder, ihtiyaç sahasına da tesiri ciddidir. Bizde ise bir çok defalar müfettişlerin harcırahları verilemez, hatta tahsisat olmaması yüzünden muhaberatın normal işleyemez hale girdiği varid ve vakidir.'

"Bizim bu görüşümüz Vekalet'in Konfederasyonu gittikçe nazara almamasına yol açtı. O kadar ki, en yüksek işçi organı olduğumuz unutuldu ve Konfederasyon başkanlığına mutlaka hükümet partisine mensup bir işçi arkadaşın getirilmesi isteği Vekaletçe ve Partice başlıca gaye haline almıştı.

"Bu sıralarda vekil değişmiş, yeni vekil bu zihniyeti daha kuvvetle ve daha ısrarla benimsemişti. 8 Ağustos 1953'de Türk-İş İstanbul'da olağanüstü kongresini akdettiği zaman, bu mesleki teşekkül bazı siyasi şahısların ve yardımcılarının karargahı haline gelmişti... İcra Heyetine kim seçilirse seçilsin Türk-İş statüsünün gayelerini tahakkuka çalışacaktır. Bu bakımdan icra heyetine hükümetin siyasi cephesinden sempatisini kazanacak bir sendikacıyı başkan seçmek belki Konfederasyonla Hükümet arasındaki gerginliği izale edebilir.

"Bu kanaatları ki Konfederasyon başkanlığına hükümet partisine mensup bir arkadaşımız getirildi. Geçmiş icra heyeti başkanı da genel sekreterliğe seçildi.

"Şurasını kabul etmek lazımdır ki, başkanlıkta yapılan bu değişme, Vekaletle olan münasebetleri kısmen düzeltti denilebilir. Çalışma Vekaleti Türk-İş Başkanı ile temaslarda normal bir münasebet kuruyor, fakat teşkilat bir çok yönlerden Konfederasyonu şiddetle tenkid ediyordu. Çünkü: Bu temaslara esas teşkil eden konular arasında hemen hemen ciddi ve şumullü bir mevzu raslamak adeta mümkün değildi...

"Nihayet başkann iktidar partisi listesinden mebus seçilmesinden sonra Konfederasyonun meşruiyeti ortaya bir mesele olarak atıldı. Vekaletle göre Konfederasyona üye olduğu bildirilen teşekküllerin Türk-İş'i kurma veya iltihak kararları üçte iki ekseriyet bakımından gayri meşrudur. Bu itibarla İstanbul Kongresi İcra Heyeti seçiminde genel sekreterliğe getirilen sendikacının durumu da muhaldir.

"Vekalet Kongredeki üyelerin üçte ikisinin değil, Türk-İş'e üye teşekküllerin kayıtlı üyelerinin üçte ikisinin kurma veya iltihak kararlarını meşru sayıyordu. Bu ısrar yüzündendir ki 952'de kurulan Türk-İş'in gayrimeşruluğu iki üç sene sonra bir yıpratma mevzuu olarak ortaya atıldı²⁸ Ve o zamanın Çalışma Vekili devrinde Vekalet kapıları Konfederasyona adeta kapatıldı. Hiç bir müracaatımız cevaplandırılmıyordu. O kadar ki, genel sekreterin bulunacağı toplantılara Çalışma Vekili gitmek istemiyor, şayet gittiği takdirde o toplantıda genel sekreterin konuşmamasını temin için gayret sarf ediyor, hatta bazen bu maksadı temin için hususi emirler bile veriyordu. Bu devre teşkilatı işçilerin ve bilhassa teşekküllerin ızdıraplı günler geçirmesine sebep oldu. Konfederasyon gittikçe güç duruma düşüyor, çalışma meseleleri salim bir içtimai politika ve sosyal güvenlik anlayışıyla programa bağlanamıyor, emek istismarını önleyecek her realist teklif tehdit dolu sert bir mukabele ile karşılanıyordu. Bu hissi hareketler Çalışma Vekaletinin iş hayatımıza getireceği yeni imkanları bertaraf ediyordu. Halbuki sendikalar kanununun sendikalara tanıdığı haklar malumdur."

DP Hükümetleri, 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un 5. maddesinde yer alan "işçi ve işveren sendikaları, sendika olarak, siyasetle, siyasi propaganda ve siyasi yayın faaliyetleriyle iştilgal edemezler ve herhangi bir siyasi teşekkülün faaliyetlerine vasıta olamazlar" hükmünü kullanarak, sendikaları denetim altına almaya çalıştı. Bazı sendikalar, Çalışma Bakanlığı'nın yaptığı başvuru üzerine, mahkemelerce 1-3 aylık sürelerle faaliyetten alıkondu.²⁹

Türk-İş Genel Sekreteri İsmail İnan'ın yine Sosyal Siyaset Konferansları çerçevesinde 1957 yılında Ankara'da yapacağı konuşmaya Ankara Valiliği izin vermedi.³⁰ İsmail İnan, yapmasına izin verilmeyen konuşmanın metnini 18 Mart 1957 günlü Ulus Gazetesinde yayımladı.³¹ Bu yasaklama kamuoyunda tartışılmaya başlanınca, Çalışma Vekili Mümtaz Tarhan aşağıdaki açıklamayı yaptı:³²

"Üniversitelerin kendi salonlarında serbest konferans vermeleri yadrganacak bir faaliyet telakki edilmese de bu seri konferansların işçi muhitlerinde kapalı olarak yapılması ve işçiden başka hiç bir dinleyici ve hatta alakalı Vekalet müteahassıslarından hiç kimsenin davet edilmemiş olması ve hele ilim enstitüsü adı altında ilmi bir hüviyeti, hatta bir ilk tahsil belgesi olmıyan bazı zevatın da konferansçı seçilmiş bulunması dikkatimizden uzak kalmamıştır.

"İşçi ve sendikacı eğitimi mevzuu Çalışma Vekaletinin vazifeleri cümlesinden olduğuna göre bir ilim enstitüsünün bu Vekaletle ait bir vazifeyi üzerine almaya kalkması gayretinin ne gibi maksatlara matuf olduğunu kestirmeye imkan yoktur.

"Bu gayret, her vesileden faydalanılarak iktidar aleyhine propaganda yapmak için Ankara İşçi Sendikaları Konfederasyonunda Kur'an üzerine yemin eden bir iki işçi sendikası Konfederasyon üyesini desteklemek için mi, yoksa zehirli tohumlara müsait bir intaş zemini olacağı ümidini güdenlerin tertipleri mi olduğunu da kestirmeye imkan yoktur. Yalnız komünist uşaklığı veya şahsi ihtirasları için sendikalara siyaset sokmak istiyenlerin yanıldıkları mühim bir nokta vardır. O da Türk işçisini henüz tanıyamamış olmaları noktasıdır.

²⁸ Çalışma Bakanlığı, Türk-İş'e gönderdiği 4.11.1954 gün 9/9876 sayılı yazıda, üçte iki çoğunluk kararı olmadan yapılan iltihakların kanunsuzluğunu ileri sürdü. Sülker, K., "Türkiye'de İşçi Konfederasyonlarının Kuruluş ve Görevleri," Sosyal Siyaset Konferansları, 20. Kitap, İstanbul, 1969, s.77.

²⁹ Işıklı, A., a.g.k., 1979, s. 362.

³⁰ Tercüman Gazetesi, 17.3.1957.

³¹ İnan, İ., "Sendikacılığımızın Gelişmesinde Karşılaşılan Müşköller," Ulus Gazetesi, 18.3.1957.

³² Cumhuriyet Gazetesi, 20.3.1957.

"Mayasına avuç avuç alev halinde vatanseverliğin hararet ve heyecanı karışmış olan Türk işçisinin idrakinde ve vicdanında yabancı ideolojiler pazar kuramaz. Komünizm bu memlekette kireçli toprağa atılmış tohum gibidir. Hiç bir vakit intaş için aradığı rutubet ve harareti bulamayacaktır.

"Türkümlü diyen her işçinin beyninin kavımları, aile kutsallığı, evlat sevgisi, din nuru, milliyet ışığı gibi ulvi hasletlerle bezenmiştir. İçerden veya dışardan gelen her türlü telkin ve tezvirlere bu barikatları asla aşamaz.

"İlmin maskesi altında ücret teorileri izah ediyormuş gibi... demagojiyi dava yapmaya çalışan bir iki bedbahtın, gözü tok, imanı kuvvetli, akışelimi galip olan Türk işçisi arasında düzmece Mesih gibi rol oynamaları kibrit alevi gibi kısa, sahnede kral rolü alan aktörün şaşalı hayatı gibi süresiz ve devamsız olacaktır.

"Ellerinde sosyal adaletin bayrağını taşıyanların şimdiye kadar günlük ve işçi gazetelerindeki başmakaleleri, gazetelerde yazdıkları, seminer ve kürsülerde söyledikleri birer birer dökülür saçılırsa, bu gibi insanların gizli maksatlarının, maskeli yaygaralarının kökünün nerede olduğunu, bu zakkum ağacının nereden sulandığını, bu memlekette anlamayan bir Türk kalmıyacaktır."

Türk-İş bu açıklama üzerine bir yanıt verdi ve iddiaları reddetti. Ankara İşçi Sendikaları Birliği Başkanı İsmail Aras, Basın Teknisyenleri Sendikası Genel Sekreteri İbrahim Güzelce, Teksif Genel Başkanı Bahir Ersoy da yaptıkları açıklamalarda Çalışma Bakanı'na karşı çıktılar.³³ Sakarya Bölgesi İşçi Sendikaları Federasyonu Genel Sekreteri Ahmet Aras da Bakan'ın açıklamalarını eleştirdi.³⁴ İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dekanı Şükrü Baban da yaptığı açıklamada Çalışma Bakanının iddialarının gerçeklere uymadığını belirtti.³⁵

Türkiye Askeri İşyerleri İşçi Sendikaları Federasyonu İdare Heyeti ise Çalışma Vekili Mümtaz Tarhan'a gönderdiği telgrafta kendisini desteklediğini bildirdi ve görüşme arzusunun iletildi. Federasyon'a bağlı sendikaların idare heyetleri 22 Mart 1957 günü Bakan'ı ziyaret ederek "hükümete bağlılıklarını" bildirdiler.³⁶

Hürriyet Partisi Kocaeli Milletvekili Turan Güneş de Meclis'te bir sözlü soru vererek, konuyu Meclis gündemine taşıdı. Bunun üzerine DP'li bazı sendikacılar Turan Güneş'e protesto telgrafları çektiler. Ankara Savunma İşçileri Genel Sendikası Başkanı Selahattin Kaçaran yaptığı açıklamada şunları söyledi: "Biz Çalışma Vekilimizi Türk işçisinin vefakar ve sadık bir hamisi olarak tanımaktayız. Her Türk çocuğu gibi bu güzide memleket evladiyle iftihar ediyoruz. Onu uzun yıllar Vekalet sandalyesinde görmek istiyoruz." Ankara Tarım ve Tarım Sanayii İşçileri Sendikası Başkanı Kerim Orhon'ın gönderdiği telgrafta da şu ifadeler yer alıyordu: "Çalışma Vekili ile biz işçiler arasındaki münasebet bir baba ve evlat münasebeti kadar samimi ve içlidir. Bu güzide insanı daima başımızda görmekle müftehîrîz."³⁷

Türk-İş'in 19-21 Haziran 1957 günleri toplanan 3. Genel Kuruluna sunulan çalışma raporunda hükümetle ilişkiler şöyle anlatılıyordu:³⁸

"Türkiye sendikacılığının son 10 yıllık tarihinin altın devri diye vasıflandırabileceğimiz safhası 1950-54 yıllarına tesadüf eder. Filhakika bu yıllar içinde memleketimiz sendikacılığı mevcut mevzuatın en hayırhah bir şekilde anlaşılmasından ve tatbikatından faydalanmış, sür'atle gelişmeye ve taazzuv etmeye başlamıştır. Bir taraftan birlikler federasyonlar kurulurken ve Konfederasyonumuzun kuruluş hazırlıkları yapılırken, diğer taraftan da sendikacılığımızın gelişmesinin ve kollektif mukavele sisteminin teessüsününün başlıca şartı ve vasıtası olan grev hakkının tanınması için hemen 1950 yıllarının sonlarına doğru bir grev kanunu tasarısı hazırlanmış ve mütaleaları alınmak üzere sendikalara ve ilim müesselerine gönderilmiştir...

"Bu safhanın sonlarına doğru 1950-51-52-53 yıllarının ümitleri gölgelenmeye başlamıştır. Grev hakkının arzulanmadığı, sendikalar kanununun ıslaha tevessül edilmek istenmediği görülmüştür. Konfederasyonun hukuki durumu hakkında tereddütler izhar olunmaya başlanmış, faaliyet ve çalışmalarımızda hususi maksatlar ve siyasi faaliyetler tevehüm olunmuştur.

"Kanaatimize göre Türkiye sendikacılığının kısa mazisi içinde en ümitsiz safhaları 1954 yılından sonra başlamıştır. Sendikalar kanununun yeni anlayış ve tatbikati, birlik ve federasyonların kapatılmalarına yol açmıştır. Çalışma Vekaleti Sendikalar Kanununun 8inci maddesinin bilinenden farklı bir şekilde anlamak yolunu tutmuş ve meşrulukları bizzat Çalışma Vekaletince tescil olunmuş bulunan birlik ve federasyonlar hakkında dava açılması Adliye Vekaletinden talep olunmuştur. Bu takibatın bir neticesi olarak yedi birlik ve federasyon kapatılmış bulunmaktadır...

"Vekalet zaman zaman Türk-İş'i, işçinin ve teşekküllerimizin en selahiyetli organı olarak görmemiştir. Daima onu tali derecede bırakmayı her nedense faydalı görmüştür. Sendikacılık faaliyetlerimizin sınıf mücadelesine yöneldiğini ilave ile sendikacıları da muhtelif şekillerde gayri varit zan ve töhmet altında bırakmıştır...

"İşte, bütün bu ahval ve hadisat dolayısıyla Türk-İş'le Vekalet ve Vekaletler arası münasebetler istikrar bulamamıştır. Konfederasyon ve sendikaların da bu memleketin yükselmesinden başka bir maksatlarının bulunmadığı hakikatı itibar görmüş ve kendilerine taalluk eden meselelerde taraf olma hakkı tanınmış olsa idi, şüphesiz raporumuzda hoşnutsuzluğa ait bu satır ve ibareler yer almazdı."

Türk-İş'in 1957 yılında yapılan 3. Genel Kurulunda Hükümet'in ciddi baskısı yaşandı. Bu durum, Türk-İş'in 4. Genel Kuruluna sunulan Çalışma Raporu'nda şöyle anlatılıyordu.³⁹ "Delege miktarından fazla polis baskısı altında aktedilen 3üncü Genel Kurul, düşük iktidarın taraftarlarının 'biz seçilmezsek Türk-İş'in kapısına karakilit takılacaktır' şeklindeki tehdidi altında, özel kalemlerin ve düşük DP'nin Genel Kuruluna telefonla verdiği talimat üzerine cereyan etmekte idi. Türk-İş'in mutlaka yaşamasına karar vermiş azimli ve idealist sendikacılar, bu tehditlere

³³ Vatan Gazetesi, 21.3.1957

³⁴ Dünya Gazetesi, 22.3.1957

³⁵ Yeni Sabah Gazetesi, 22.3.1957

³⁶ Zafer Gazetesi, 23.3.1957

³⁷ Zafer Gazetesi, 25.3.1957

³⁸ Türk-İş, 3. Genel Kurul İdari ve Mali Faaliyet Raporu (8.8.1953-31.5.1957), Ankara, 1957, s. 4-6.

³⁹ Türk-İş, a.g.k., 1960, s. 4.

rağmen, Konfederasyonu ayakta tutabilecek iki tarafsız sendikacıyı İcra Heyetine seçmek cesaretini göstermişlerdir. Bu sayededir ki, Konfederasyon, Birliklerin akibetine düşüp kapatılma tehlikesi bertaraf edilmiş ve Konfederasyonun doğan inkılap güneşine kadar ayakta durabilmesi sağlanmıştır.”

Çalışma Bakanlığı 1957 yılı ilkbaharında Kocaeli Bölgesi İşçi Sendikaları Birliği'nin kapatılması için yargıya başvurdu. Birlik'in avukatlığını Turan Güneş, Sabahattin Çıracıoğlu ve Hüsamettin Cindoruk üstlendi.⁴⁰ Mahkeme, Kocaeli Birliğini kapatmadı. 7 birlik ise kapatıldı. Türk-İş, 29.7.1959 tarihinde Çalışma Bakanlığı'na yazdığı yazıda, “bazı işçi sendikaları birlikleri... sorgu hakimleri tarafından kapatılmış olduğu malumunuzdur; yine aynı kanuna göre kurulmuş bulunan İstanbul ve İzmir İşçi Sendikaları Birlikleri ise icrai faaliyet halindedir,” diyordu. Bakanlık ise 19.10.1959 tarihli yazısında şöyle yazıyordu: Durumları adli merciler tarafından 5018 sayılı Kanunun 8. maddesine aykırı görüldüğü için “Adli merciler tarafından kapatılan bu birliklerin tekrar açılması zmnında Vekaletimizce her hangi idari bir muamele ifasına kanunen imkan yoktur. Faaliyetlerine devam eden birliklerin durumları hakkında karar mercii de yine adli mahkemelerdir.”⁴¹ Bu birlikler ancak 27 Mayıs 1960'dan sonra açılabilir.

Sendikal özgürlüklerin en önemlilerinden biri, önceden izin almaksızın uluslararası sendikal örgütlere üye olma hakkıdır. 5018 sayılı Yasa'nın 5. maddesi, sendikaların uluslararası kuruluşlara üyeliklerinde Bakanlar Kurulu kararı öngörüyordu. Türk-İş Genel Kurullarında Türk-İş'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üyeliği konusunda bir karar alınmış olmasına karşın, gerekli izin bir türlü verilmedi. Bu konu birçok kez kamuoyunun gündemine getirildi. Örneğin, Türk-İş'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üyelik konusu, CHP Milletvekili İsmail İnan (Türk-İş eski genel başkanı ve eski genel sekreteri) tarafından verilen sözlü soru önergesi nedeniyle Büyük Millet Meclisi'nin 7.2.1958 günlü oturumunda da görüşüldü. Çalışma Bakanı Hayrettin Erkmen yaptığı konuşmada Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu eleştirdi ve Türk-İş'in üyeliğine izin verilip verilmeyeceği konusundaki soruyu yanıtsız bıraktı.⁴² Türk-İş'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na ve üye sendikaların da uluslararası işkolu federasyonlarına üyelikleri ancak 27 Mayıs sonrasında gerçekleşebildi.⁴³

1959 yılında Hükümetin sendikalara yönelik önemli bir baskısı Zonguldak'ta yaşandı. Zonguldak Maden İşçileri Sendikası İkinci Başkanı Mehmet Alpdündar, Ankara'da bir basın toplantısı yaptı ve maden işçilerine zam verilmesini istedi. Bu arada, randıman düşürülmesinin yasak olmadığını da belirterek, zam verilmemesi durumunda bu yola başvurulabileceğini ima etti. Zonguldak Bölge Çalışma Müdürlüğü derhal, hâlâ işyerinde işçi olarak çalışmakta olan ve işçi mümessili olarak görev yaptığı için belli bir iş güvencesinden yararlanan Mehmet Alpdündar'ın işçi mümessilliği sıfatını 22 Şubat 1959 günü kaldırdı. Ayrıca, işyerinden almış olduğu izin de iptal edilerek, kendisinden işbaşı yapması istendi. İşbaşı yapınca da işten çıkarıldı. Mehmet Alpdündar Demokrat Partisi üyesiydi. Bu olaydan hemen sonra Demokrat Parti'den de çıkarıldı. Zonguldak Maden İşçileri Sendikası'nın 4 Haziran 1959 günü yapılan Genel Kurul toplantısında da Hükümetin açık baskısı yaşandı ve Mehmet Alpdündar, polis zoruyla Genel Kurul salonundan çıkarıldı.⁴⁴

25.5.1959 gün ve 7285 sayılı Yasa ile işçi temsilcilerinin güvencesi artırıldı. Eski düzenlemede, işçinin temsilcilik ödevinin gereklerini yerine getirmesi nedeniyle işten çıkarılması durumunda, ihbar süresinin ücretine ek olarak bu miktarın üç katı tutarında bir tazminat ödenmesi gerekiyordu. 1959 yılındaki düzenlemeyle ücretin bir yıllık tutarı bir tazminat ödenmesi öngörüldü. Böylece, örneğin, iki yıl kıdemli bir işçi temsilcisinin ödevini yapması nedeniyle işten çıkarılması durumunda eskiden ödenen tazminat 18 haftalık ücret tutarıyken, bir yıllık tutara yükseltilmiş oluyordu.

Bu dönemde sendikaların karşılaştığı en önemli sorunlardan biri, üyelik ödentilerinin toplanabilmesiydi. Sendikaların üyelerine sundukları hizmetler ve yarar çok sınırlı olduğundan, ödentilerin elden toplanması sırasında önemli güçlüklerle karşılaşılıyordu. Bu yıllarda bazı sendikalar, örgütlü buldukları kamu kesimi işyerlerinde siyasi ilişkilerini ve etkilerini de kullanarak sendika ödentilerinin işverence bordrodan kesilerek sendikanın hesabına yatırılması uygulamasını (check-off) sağladılar. Sendika üyesi tarafından işverene verilen bir dilekçeyle bu uygulama başlatılıyordu. Bu yolla sendikaların gelirleri arttı. Örneğin, TCDD işyerlerinde bu uygulama görüşmeler yoluyla sağlandı. TCDD Eskişehir Sendikası'nın 1952 yılındaki genel kuruluna sunulan çalışma raporunda yazılanlar bunu göstermektedir.⁴⁵ “İdare Kurulumuz bordrolardan kesilmesi için işveren ve ilgili makamlar nezdinde yaptığı müracaatlar müsbet karşılanmıştır. Üye arkadaşlarımızdan muvafakatname almak suretile mühim bir işimiz halledilmiş olacaktır. Sendika aidatlarının bordrolardan kesilmesi hususuna bir çok fabrikalar bu yolda kolaylık göstermektedir. Muntazam tahsilat yapan sendikalar şüphesiz mali kudretleri diğer emsallerinden daha üstün duruma geçmektedir.”

Bu dönemde DP Hükümetlerin tutumu, Türkiye Cumhuriyeti'nin iki kez Uluslararası Çalışma Örgütü'ne şikayet edilmesine neden oldu.

Birinci şikayet başvurusu Dünya Sendikalar Federasyonu (WFTU) tarafından iletili. Başvuruda, çeşitli kategorilerdeki işçilerin örgütlenme hakkı üzerinde kısıtlama bulunduğu, federasyon oluşturulmasında sorunlarla

⁴⁰ Yeni Gün Gazetesi, 7.5.1957.

⁴¹ Türk-İş'in 29.7.1959 gün ve 861/59-A sayılı yazısı; Çalışma Umum Müdürlüğü'nün 19.10.1959 gün ve 8656 sayılı yazısı. Çalışma Bakanlığı Arşivi, 127 no.lu dosya.

⁴² Ulus Gazetesi, 8.2.1958.

⁴³ Koç, Y., a.g.k., 1996, s. 240-248.

⁴⁴ Ağralı, S., Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı, İstanbul, 1967, s. 79-83.

⁴⁵ Eskişehir Devlet Demiryolları Sanayi İşçileri Sendikası, 951-952 Çalışma Raporu, Eskişehir, 1952, s.10.

karşılaştığı, uluslararası kuruluşlara üyeliğin Bakanlar Kurulu'nun onayına bağlı olduğu, sendikalar üzerinde kapsamlı bir hükümet denetimi uygulandığı, grev hakkının tanınmamış bulunduğu ve tahkim sürecine sendikaların katılmaması eleştiriliyordu. Eleştiriler, Türkiye'nin onaylamadığı 87 sayılı Sözleşmeden kaynaklanıyordu. ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi yine de bu konuyu 1952 yılında incelemeye aldı. Komite, ILO Yönetim Kuruluna sunduğu raporda, Türkiye'deki gelişmelerin olumlu olduğundan söz etti ve eksikliklerin giderileceğine ilişkin umudunu açıkladı.⁴⁶

Türkiye Cumhuriyeti aleyhindeki ikinci şikayet başvurusu Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu tarafından 29 Ağustos 1957 tarihinde yapıldı. Şikayet başvurusunda diğer noktalara değinilmekle birlikte, ağırlık, Türk-İş'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üyeliğinin engellenmesine verilmişti. ILO Örgütlenme Özgürlüğü Komitesi'nin ILO Yönetim Kuruluna sunduğu raporda yumuşak bir eleştiri havası hakimdi.⁴⁷

Demokrat Parti 1947-1950 döneminde CHP aleyhinde yürüttüğü propagandasında grev hakkını etkili bir araç olarak kullanmıştı. Bu nedenle iktidara geldiğinde işçilerin ve sendikaların büyük bir bölümü grev hakkının tanınmasını bekliyordu. Menderes Hükümetinin 29.5.1950 günü okunan Hükümet Programında bu konu şu şekilde ele alınıyordu:⁴⁸ “Demokrasi prensiplerine göre tabii bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokrat memleketlerde olduğu gibi, içtimai nizamı ve iktisadi ahengi bozmayacak surette kanunileştireceğiz.”

Cumhurbaşkanı Celal Bayar da 1.11.1951 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında grev hakkına ilişkin tavrı sürdürdü:⁴⁹ “Hususi teşebbüsü esas tutan serbest bir ekonomi nizamında işçinin grev hakkını ve teşkilatlanma hürriyetini tanımak icabeder. Elbette ki her hak ve hürriyette olduğu gibi bunun da, umumi menfaat ölçüsüne göre sınırları olacaktır.”

1951 yılı ortalarında bir grev kanunu tasarısı hazırlandı. Ancak bu tasarı işçiler ve sendikacılar tarafından beğenilmedi. En fazla eleştirilen nokta ise, tasarıda grev hakkının İş Kanununun uygulandığı yerlerle sınırlı tutulmasıydı. 1975 yılında DİSK Genel Sekreterliğine getirilecek olan İbrahim Güzelce, 1951 yılı Ağustos ayında bu tasarı hakkında şunları yazıyordu:⁵⁰ “Bu tasarı, gayet ustalıkla hazırlanmış, tetiğe dükunulduğu an, geri tepmeye hazır bir hale getirilmiş bir silahtan başka nedir ki.” DP'li sendikacı milletvekili İhsan Altınel 1951 yılı Ekim ayı sonlarında İstanbul Su İşçileri Sendikası'nın Genel Kuruluna katıldı ve grev hakkına ilişkin tasarıyı anlattı. Divan başkanı İsmail İnan ise “tahditli grev hakkının aleyhinde olduğunu bildirdi” ve İş Yasası kapsamı dışında kalan işyerlerinin de tasarı kapsamına alınmasını istedi.⁵¹ İstanbul Tütün İşçileri Sendikası ise bu konuda aynı günlerde hazırladığı bir raporu kamuoyuna açıkladı. Raporda, tasarının bilimsel ve hukuki esaslara dayanmadığı ileri sürülüyordu.⁵² Bu tasarı yasalasmadı.

DP döneminin Çalışma Bakanlarından Hayrettin Erkmen yıllar sonra kendisiyle yapılan bir görüşmede grev hakkı konusunda şunları söylüyordu:⁵³

“Evet, DP muhalefette iken işçiyne grev hakkının verilmesini istemiş ama bu gerçekleşmemiştir. Bu bir ihmaldir. Bunu kabul ediyorum... Ben, Samet Bey'den sonra Çalışma Bakanı oldum. Bu dönemde grev kanunu tasarısını hazırladım... O yıllarda işçi liderleri beni ziyarete gelmişlerdi. Rahmetli Seyfi Demirsoy, Ziya Hepbir, Bahir Ersoy vardı. Bana, 'grev hakkı ne zaman verilecek,' diye sormuşlardı. Ben hazırlanmış olduğum tasarımı masanın üzerine çıkardım. 'İşte grev hakkı,' dedim. Sonra ekledim, 'bu tasarı kanunlaşursa siz bunu nasıl kullanacaksınız,' 'grevdeki işçiyne nasıl besleyeceksiniz' diye sordum. 'Bana bunun cevabını verin, ben tasarıyı hemen sevk edeyim,' dedim. Bir hakkın verilmesi değil, kullanılması önemlidir. Ben kendi hesabıma grev hakkını Bakanlar Kurulunda gündeme getirdim, bazı arkadaşlar karşı çıktılar, 'zamansızdır' dediler. 'Kalkınmakta olan bir ülkemiz, bu zamanda işçinin grevi boş yere değer kaybı getirecektir,' dediler. Epey tartışıldı, sonra rahmetli Adnan Bey, 'Hayrettin bunu sen şimdi sakla, zamanı gelince görüşürüz,' dedi. Bu hadise 1957'de oluyor.”

Demokrat Parti, 1947-1950 döneminde hararetle savunduğu grev hakkını 10 yıllık iktidarı sırasında vermedi. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. DP, gerçek ücretlerde, işyerlerindeki çalışma koşullarında ve sosyal güvenlik alanında sağladığı gelişmeler ve DP'li sendikacıların artan etkinliği aracılığıyla, grev hakkına gerek kalmaksızın, işçilerden önemli bir desteği zaten sağlayabilmişti. Bu desteğin 1955 ve özellikle 1957 sonrasında biraz azalmış olması, grev hakkına ilişkin tavrını değiştirmede. Ayrıca, 1950'li yıllarda özel sektörde küçümsenmeyecek hızda bir sanayileşme söz konusuydu. Özel sektördeki genç sanayinin grev hakkına karşı duyduğu tepki de DP'nin tavrını etkilemiş olsa gerektir.

Hükümetin Türk-İş üzerinde etkisini artırmada veya Türk-İş'in ciddi bir muhalefet tavrı içine girmesini önlemede kullandığı önemli bir araç ise, Türk-İş'e çeşitli kanallardan aktarılan paralardı.

Türk-İş'in 8.8.1953 - 31.5.1957 dönemine ilişkin 114 bin liralık toplam gelirleri içinde önemli kalemler şöyledir:⁵⁴ Aidat: 49.138 TL; Piyango geliri: 37.689 TL; Ceza paraları: 15.000 TL; Teberru: 9.217 TL. Mali raporda, Türk-İş'e

⁴⁶ ILO, *Seventh Report of the International Labour Organisation to the United Nations*, Geneva, 1953, s. 354-363.

⁴⁷ ILO, *Official Bulletin*, Vol.XLI, No.3, 1958, 300-310.

⁴⁸ Öztürk, K., *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yay., İstanbul, 1968, s. 360.

⁴⁹ Öztürk, K., *Cumhurbaşkanlarının T.Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, Ak Yay., İstanbul, 1969, s. 434.

⁵⁰ Güzelce, İ., “Bir Sendikacıya Mektup,” *İşçi Hakkı Gazetesi*, 2.8.1951, s. 3.

⁵¹ Sülker, K., “Su İşçileri Kongresinde İleri Sürülen Bellibaşlı Şikayetler,” *İşçi Hakkı Gazetesi*, 1.11.1951, s. 3.

⁵² *İşçi Hakkı Gazetesi*, 1.12.1951, s. 2.

⁵³ Aral, F., “Hayrettin Erkmen'le DP Üzerine,” *Tarih ve Toplum Dergisi*, Mayıs 1988, Cilt 9, Sayı 53, s. 33.

⁵⁴ Türk-İş, a.g.k., 1957, s. 7.

Bakanlık tarafından verilen ceza paraları nedeniyle Çalışma Vekaleti'ne teşekkür edilmektedir. Piyango gelirinin önemli bir bölümünün de iktisadi devlet teşekküllerine yapılan bilet satışlarından elde edildiği bilinmektedir.

Türk-İş'in 19 Haziran 1957 günü çalışmalarına başlayan 3. Genel Kurulunda yönetim, hükümetle ilişkileri konusunda eleştirildi. Genel Sekreter İsmail İnan söz aldı ve şunları söyledi:⁵⁵ *"Bazı arkadaşlar Türk-İş'le Vekalet arası fikir ihtilafları üzerinde durdular. Bu konuyu incelerken ihtilafa sebep teşkil eden meseleleri ele almak icab eder. İcra Heyeti, sizin, hatta Hükümetin istediklerinden başka bir şey istememiştir: Sendika muhtariyetinin, grev hususiyetinin ve işçinin de diğer vatandaşlar gibi insani haklarının tanınmasını istedik ve istiyoruz. İş Kanunu, sigorta mevzuatının ıslahını talep ettik. İşte, Vekalet bu haklı taleplerimize başka türlü cevap veremeyince zecri tedbirleri ihtiyar ediyor. Memleketin menfaati herhalde bu tatbikatta değildir."*

Türk-İş'in 1.6.1957 - 31.10.1960 dönemindeki toplam geliri 630 bin liraydı. Bu miktarın yalnızca 183 bin liralık bölümü aıdat geliriydi. Balo tertiplerinden 380 bin TL, ceza paraları hesabından 28,5 bin TL, piyango hesabından da bin TL gelir elde edilmişti.⁵⁶ Balo tertiplerinde elde edilen gelirin hemen hemen tamamı çeşitli biçimlerde ve kanallardan hükümetten sağlanan kaynaktı.

Türk-İş ve bağlı sendikalar bu yıllarda Hükümetin Kıbrıs politikasını tam olarak desteklediler. Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti'nin yöneticilerinin önemli bir bölümü sendikacıydı. Kıbrıs'a bir sendikacı heyet gönderildi. Kıbrıs'ta Türk sendikalarının kurulmasına yardımcı olundu.

Türk-İş'in DP iktidarının son döneminde hala çözülmemiş olan sorunları ve talepleri, Genel Başkan Nuri Beşer tarafından 24 Eylül 1958 günü yapılan basın toplantısında açıklandı. Bu talepler, aynı biçimiyle, Türk-İş İcra Heyetinin 20 Mayıs 1959 günü toplanan Mümessiller Heyeti'ne sunduğu raporda da yer aldı.⁵⁷ Bu sorunlar ve talepler şöyle özetlenebilir: Özellikle 1958 Haziran'ından sonra yapılan zamlar hayat pahalılığını daha da artırmıştır. *"Bilimum işçilerimizin almakta oldukları ücretlere Vekiller Heyeti kararı ile % 50 nisbetinde bir zam yapılması bu sıkıntıyı kısmen olsun giderecektir."* Kamu kesiminde işçilere verilen ikramiyeler kaldırılarak bu miktar ücretlere eklenmeli ve *"hususî sektördeki işçileri de içine alacak bir ilave zam"* yapılmalıdır. Yıllık ücretli izin hakkı tanınmalıdır. Ülke çapında geçerli olacak ve üç kişilik aileyi temel alan bir asgari ücret belirlenmelidir. İl ve Yüksek Hakem Kurullarının etkili bir biçimde çalışması sağlanmalıdır. İş mahkemelerinde işveren üyenin katılmaması durumunda işçi üye de yargılamaya katılmadığından, aksamalar olmakta ve davalar uzamaktadır. Hakim olarak görevlendirildiği halde yargılama sürecine katılmayan kişiler hakkında cezai hükümler uygulanmalıdır. Kollektif iş akdine ilişkin kanun tasarısı kanunlaşmalıdır. İş Kanunu günün koşullarına uygun hale getirilmelidir. İş müfettişlerinin yetkileri olmalı, kadroları artırılmalı, ücretleri yükseltilmelidir. Sigorta hastanelerinde başhekimlerin yetkileri artırılmalıdır. Haftada 48 saatin üzerindeki çalışmalara olanak veren düzenlemeler kaldırılmalıdır. Grev hakkı verilmelidir. Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na üyelik için gerekli izin verilmelidir.

1957 seçimlerinde Demokrat Parti önemli bir oy kaybına uğradı. Muhalefet partileri de DP'ye karşı bir güç birliğine yöneldiler. Bu arada 14 Temmuz 1958'de Irak'ta subayların gerçekleştirdiği bir darbe sonrasında, Türkiye'de de darbe tartışmaları başladı. Adnan Menderes, 1958 yılı Eylül-Ekim aylarında çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarda, muhalefeti, "ihtilal tahrikçiliği" ile suçladı. "Sözü edilen gelişmeler karşısında Menderes, bir adım daha atarak, muhalefet partilerine karşı bir cephe hareketi başlattı. 12 Ekim 1958 tarihinde Manisa'da yaptığı iki konuşmada halkı Vatan Cephesi'ne katılmaya çağırdı... Zafer Gazetesi bu konuşmayı şu manşetle duyurdu: 'Başvekil Adnan Menderes'in Manisa'da Yaptığı Konuşma: Nifak Cephesine Karşı, Vatan Cephesi'nin Teşkilî Zaruridir.'"58

Hükümet, 31 Aralık 1958 günü yayınladığı bildiriye, iktisadi devlet teşekküllerinde çalışanların partilere girebilmesine izin verdi ve askere ve muhalefete karşı Vatan Cephesi'ni örgütlemeye çalıştı.

Vatan Cephesi'ne üye olanların sayısı, 1959 yılı sonunda 973 bine ulaştı. İstanbul'da Vatan Cephesi'ne üye olanların 1960 yılı Mart ayındaki sayısı 76.040 idi. İstanbul'da 134 Vatan Cephesi ocağı vardı. Vatan Cephesi'ne üye olanların çoğu köylüydü. Bazı kamu kuruluşlarında çalışanlarına, Vatan Cephesi'ne katılması için baskı yapıldığı da belirtiliyordu.⁵⁹

DP 1960 yılındaki öğrenci olaylarına karşı da işçileri kullanmayı düşündü. Halil Tunç bu döneme ilişkin olarak şunu belirtmektedir:⁶⁰ 27 Mayıs sonrasında *"Bizim fabrikada da atılmalar oldu. DP il örgütü talebe hareketlerine karşı işçileri kullanmaya çalışmıştı. Ceketinin içine saklanmış sopalarla işçileri kullanmak istemişti talebelere karşı. Bu işlere karışanlar ihbar edilmiş. Onları işten attılar."*

Adnan Menderes, yaklaştığını hissettiği askeri müdahaleye karşı işçilerin desteğini almaya çalışırken, 1 Mayıs 1960 günü radyodan yaptığı konuşmada işçilerin işçi bayramını şöyle kutladı:⁶¹ *"Bugün 1 Mayıs İşçi Bayramı, işçi kardeşlerimize elemsiz, kedersiz bir çok bayramlar idrak etmelerini ve onların refah ve saadetini temenni ederken, bu gayede kendilerine her zaman yardımcı olmanın en aziz emelimi teşkil ettiğini ifade etmek isterim."*

Ç. Ücretler ve Çalışma Koşulları

⁵⁵ Türk-İş, *Kongre Zabıtı*, Ankara, 1957, s. 4.

⁵⁶ Türk-İş, IV. Genel Kurul İcra ve İdare Heyetleri İdarî ve Malî Raporları, Ankara, 1960, s.19.

⁵⁷ Türk-İş, *İcra Heyetinin 20 Mayıs 1959 Mümessiller Heyetine Sunulan Raporudur*, Ankara, 1959, s. 18-22.

⁵⁸ Uyar, H., *Vatan Cephesi, Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek*, Bûke Yay., İstanbul, 2001, s.40.

⁵⁹ Uyar, H., a.g.k., 2001, s.44, 45, 68.

⁶⁰ Koç, Y., a.g.k., 1998, s. 68.

⁶¹ Koç, Y., a.g.k., 1996, s. 237-239.

1946 sonrasında ve özellikle 1950-1957 döneminde işçilerin gerçek ücretleri arttı, çalışma ve yaşama koşullarında önemli bir iyileşme gerçekleşti.

1950-1960 döneminde işçi ücretlerinin artmasında mevzuat değişiklikleri ile getirilen yeni uygulamaların, iş yönetmeliklerin, işçiler ve sendikalar tarafından çıkarılan toplulukla iş ihtilaflarının ve çok az sayıdaki bazı işyerlerinde bağtlanan toplu iş sözleşmelerinin (umumi mukavelenin) katkısı oldu.

Özellikle 1950-54 yılları arasında işçi ücretleri artırıldı. Bu konuda DP'nin 1954 yılında yayımlanmış bir propaganda kitabında şöyle deniliyordu ⁶²:

"1952 yılından beri asgari ücret esaslı İstanbul, Hatay, İçel, Bursa, Seyhan ve İzmir'de tütün, çırçır, pamuk ve mensucat iş kollarında tatbik edilmeğe başlanmış ve işçilerin maaş şartları üzerinde derhal tesiri görülmüştür.

"İşveren ile işçi arasındaki ücret ihtilafları Yüksek Hakem Kurulunda halledilmektedir. 1950'den bu güne kadar Yüksek Hakem Kurulu'na intikal eden 238 ücretlere zam talebinin 149'u işçi lehine karara bağlanmıştır.

"İş Kanununun tatbiki neticesinde 2nci Cihan Harbinden evvel 50-100 Kr. ücretle çalışan san'atsız amelinin bugün aldığı ücret 400-500 Kr. civarındadır. Ve bu artış aynı devreler arasındaki geçim şartları tereffüünün üstündedir. Bilhassa 1950-54 seneleri arasında ücretler yükselmiş ve hususi işyerlerinde vasatı % 31, Sümerbank'ta % 48, Etibank'ta % 30, Makina-Kimya Kurumu'nda % 30 gibi bir nisbete varmıştır."

Aynı kitapta işçilerin ve memurların satınalma gücündeki gelişmelere ilişkin değerlendirmeler de şöyleydi.⁶³ *"İşçilerin gelir vergisi rejimi sayesinde, ücretlerinden daha az para kesilmesi temin edilmiştir... 1950-54 arasında işçi sınıfının global iştirak kuvveti vasatı olarak % 70 nisbetinde yükseltilmiştir. Memurlara gelir vergisi rejimi takriben % 15 bir istifade sağlamıştır. Ayrıca 1953-1954 arasındaki 13 ay zarfında 4 maaş tutarında ikramiye verilmesi için kanun çıkarılmıştır. Yalnız bu iki tedbir, memurların global iştirak kuvvetini vasatı olarak % 40 nisbetinde yükseltmiştir."*

Metin Kutal ise 1951-1954 döneminde gerçekleşen gerçek ücret artışının yüzde 16 oranında olduğunu belirtmektedir. Metin Kutal'ın hesaplamalarına göre, 1955-1959 döneminde bu artış yavaşlamış ve toplam yüzde 6,8 düzeyinde kalmıştır.⁶⁴

Demokrat Parti'nin yayımladığı Kalkınan Türkiye kitabına göre, 1950-1954 döneminde memur maaşlarındaki gelişmenin ayrıntıları da şöyleydi:

"Son dört sene zarfında, memur ve müteakillerin vaziyetini ferahlatmak üzere iki mühim tedbir alınmıştır. Bunlardan birincisi, hizmet erbabına gelir vergisinin tatbik edilmesidir. 1951 Martına kadar, hizmet erbabının maaşlarından kazanç, buhran, muvazene ve hava kuvvetlerine yardım vergileri kesilmekte idi. 1951 bütçesinde, devlet 150 milyon liralık bir mali fedakarlığı göze alarak bu dört vergiyi kaldırmış ve yerine gelir mükellefiyetini ikame etmiştir. Bu suretle, hizmet erbabının eline geçen para miktarı, vasatı % 15 nisbetinde artmıştır.

"İkinci tedbir, 1953 nihayetinde çıkarılan ikramiyeler kanunudur. Kanun mucibince, bir tanesi 1953 nihayetinde ve üç tanesi 1954 esasında olmak üzere dört maaş ikramiye verilecektir. Bu suretle, memur sınıfının önümüzdeki yıl alacağı maaş tutarında % 25 nisbetinde bir fazlalık husule gelecektir. Müteakiller, ücretli müstahdemler, İktisadi Devlet Teşekkülleri memur ve işçileri de ikramiyelerden faydalanacaklardır."

3008 sayılı İş Yasası'nın 29. maddesi ve İktisat Vekaleti İş Dairesi Reisliği'nin resmi tebliği uyarınca bu yıllarda uygulanan iç yönetmelikler özellikle kamu kesiminde çalışma koşullarında önemli iyileşmeler sağladı.

Yevmiyeli teknik personel statüsünde istihdam edilen teknik personele ise, 4/10195 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile önemli ücret artışları verildi.

Sendikalar ve hatta doğrudan işçi grupları, toplulukla iş uyuşmazlığı çıkararak ve siyasal alandaki ilişkilerini ve güçlerini kullanarak zam aldılar.

Özel sektör işverenleri de, ekonomik canlılık ve vasıflı işgücü açığı koşullarında, gerçek ücretlerin artışı talebine fazla direnmedi.

Bu dönemde mevzuat ve uygulamadaki değişiklikler aracılığıyla işçilerin gelirleri artırıldı.

Asgari Ücretlerin Tesbitine Müteallik Yönetmelik çıkarıldı (onama tarihi: 8.1.1951) ve yerel asgari ücretlerin saptanmasına başlandı. Bu yönetmelikte 5.6.1957 günü bir değişiklik yapıldı. Gazetecilerin asgari ücretlerinin saptanmasına ilişkin talimatname 29.1.1955 günlü Resmi Gazete'de, gemiadamlarının asgari ücretinin saptanmasına ilişkin talimatname de 16.6.1955 günlü Resmi Gazete'de yayımlandı. Tarım işçilerinin ücretleri hiçbir esasa bağlı değildi. Çalışma Bakanlığı, tarım işçilerine en az ne kadar ücret verilebileceğini düzenlemeye başladı.⁶⁵

1951-1955 döneminde asgari ücretlerin belirlenmesi için 12 ilde (İzmir, Bursa, İstanbul, Balıkesir, Kocaeli, Samsun, Trabzon, Sakarya, Isparta, Seyhan, Hatay, İçel) mahalli komisyonlar oluşturuldu ve mensucat, tütün, çırçır, pamuk toplama, pamuk çaba, batöz kızak, yağ ve sabun, ekmek ve un ile basın işkollarında asgari ücret saptandı. Bu

⁶² Demokrat Parti, *Kalkınan Türkiye*, Ankara, 1954, s. 103.

⁶³ DP, a.g.k., 1954, s. 70-71.

⁶⁴ Kutal, M., *Teorik Esasları ve Tatbikatı Bakımından Asgari Ücret*, İ.Ü.İktisat Fakültesi İktisad ve İktisadiyat Enstitüsü Yay., İstanbul, 1969, s. 131-132.

⁶⁵ Çalışma Vekaleti, a.g.k., 1957, s. 15.

dönemde toplam 47 tespit yapıldı. 1956-1960 döneminde 31 ilde daha asgari ücretler belirlendi. 1956-1960 döneminde toplam 270 asgari ücret tespiti yapıldı.⁶⁶

30.11.1951 gün ve 3/14072 sayılı kararname ile İş Uyuşmazlıklarını Uzlaştırma ve Tahkim Tüzüğü çıkarıldı ve İş Yasası'nda yer alan toplulukla iş ihtilafı çıkarma süreci yaygın bir biçimde kullanılmaya başlandı. Bu tüzük 21.5.1955 gün ve 4/5154 sayılı kararname ve 10.10.1957 gün ve 4/9600 sayılı kararname ile değiştirildi.

3008 sayılı İş Yasası'na göre, bir işyerinde çalışan işçilerin 10 kişiden az olmamak üzere beşte biri, yürürlükteki çalışma koşullarının tümünü veya bir bölümünü veya bunların uygulanma biçimini değiştirmek için "toplulukla iş ihtilafı" çıkarabiliyordu. Bu işçiler adına görüşmeleri, mümessil işçiler yürütüyordu. Yapılan görüşmelerde bir anlaşma sağlanamazsa, durum yetkililere bildiriliyordu. Bu kez, yetkililerin gönderdiği bir memurun yanında anlaşmazlık konuları bir kez daha görüşülüyordu. Yine bir uzlaşma sağlanamazsa, vilayet hakem kurulu devreye giriyordu. Vilayet hakem kurulunun kararına Yüksek Hakem Kurulu nezdinde itiraz etme hakkı vardı. Yüksek Hakem Kurulu'nun kararları kesindi. Yüksek Hakem Kurulu kararının üzerinden 26 iş haftası geçmeden aynı konuda yeniden bir toplulukla iş ihtilafı çıkarılamıyordu. CHP döneminde işçilerle işverenler arasında çıkan toplu iş uyuşmazlıklarını karara bağlayan Vilayet Hakem Kurullarında ve Yüksek Hakem Kurulu'nda işçilerin ve işverenlerin temsilcileri yoktu. Vilayet hakem kurulu ve Yüksek Hakem Kurulu'na 2.3.1954 gün ve 6298 sayılı Yasayla işçilerin ve işverenlerin temsilcilerinin katılımı da sağlandı.

3008 sayılı İş Yasası uyarınca çıkarılan toplulukla iş ihtilafları konusunda yayımlanmış hiçbir bilimsel çalışma yoktur. Bu ihtilafların bir bölümü işyeri düzeyinde çözümlenmiştir. Vilayet hakem kurullarına iletilen toplulukla iş ihtilafları konusunda da hiçbir araştırma yayımlanmamıştır. Vilayet hakem kurulu kararlarına yapılan itirazlar üzerine Yüksek Hakem Kurulu'nun verdiği kararlar Resmi Gazete'de yayımlanmaktadır. Kararların tarihleri ve yayımlandıkları Resmi Gazeteler konusunda bazı listeler bulunmakla birlikte, bu kararların incelemesi yapılmamıştır.

Yüksek Hakem Kurulu'nun bu konudaki ilk kararı, İzmir Tramvay ve Elektrik T.A.Ş. işçileri ile ilgilidir ve 5 Kasım 1939 tarihinde verilmiştir. Yüksek Hakem Kurulu, 1941 yılında 1 karar, 1942 yılında 1 karar, 1943 yılında 1 karar, 1946 yılında 3 karar, 1947 yılında 7 karar, 1948 yılında 4 karar, 1949 yılında 9 karar vermiştir. Yüksek Hakem Kurulu'na intikal eden uyuşmazlıklarda 1951 yılından itibaren büyük bir artış gözlenmektedir. 1950 yılında 14 karar verilmişken, 1951 yılında 66 karar, 1952 yılında 116 karar, 1953 yılında 78 karar, 1954 yılında 161 karar, 1955 yılında 109 karar, 1956 yılında ise 70 karar verildi.

1950-1960 döneminde sendikaların veya doğrudan işçilerin çıkardıkları toplulukla iş ihtilafları ile ücretler ve diğer çalışma koşullarında iyileştirmeler sağlandı. Örneğin, Tekel işyerlerinde örgütlü sendikaların işverenle yaptığı görüşmeler ve çıkardıkları toplulukla iş uyuşmazlıkları aracılığıyla 1950-1960 döneminde 5 kez zam alındı. 7 Ağustos 1951 tarihinde yüzde 30, 1 Nisan 1954 tarihinde yüzde 10, 1 Ocak 1956 tarihinde yüzde 10, 1 Ağustos 1957 tarihinde yüzde 10, 1 Aralık 1958 tarihinde de yüzde 20 oranlarında zam yapıldı.⁶⁷

Yapılan görüşmeler sonucunda Ereğli Kömür İşletmeleri'nde çalışan işçilerin ücretleri de artırıldı. İşyerinde uygulanan taban ücreti 1951 yılında 200 kuruşa, 1953 yılında 250 kuruşa, 1955 yılında 400 kuruşa, 1957 yılında yerüstünde 450 kuruşa ve yeraltında 525 kuruşa, 1959 yılında da yerüstünde 600 kuruşa ve yeraltında 650 kuruşa yükseltildi.⁶⁸

Yukarıda da belirtildiği gibi, bu dönemde bazı kamu işyerlerinde uygulamaya konan işyeri yönetmelikleriyle işçilere bazı önemli haklar sağlandı.

1953 yılında Sümerbank Deri ve Kundura Fabrikası işçilerinin yararlandığı hakların bazıları şöyleydi.⁶⁹

Türkiye'de 3008 sayılı İş Kanunu kapsamındaki işçiler için yıllık ücretli izin hakkı 11.4.1960 gün ve 7467 sayılı Yıllık Ücretli İzin Kanunu ile tanındı. Ancak Sümerbank Deri-Kundura'da bu hak 1953 yılında mevcuttu.

En az bir yıl süre ile Sümerbank topluluğuna bağlı işletmelerde çalışan işçilere ücretli izin hakkı tanınıyordu. Ücretli izin, kıdemi bir seneden üç seneye kadar olanlara 7 gün, kıdemi 3 - 5 yıl olanlara 10 gün ve kıdemi beş seneden fazla olanlara 15 gün olarak uygulanıyordu. Ücretli iznini işletme bölgesi dışında geçirme isteğinde olan işçilere, ücretsiz yol izni veriliyordu. Ücretli izne hak kazanabilmek için, devamsızlık günlerinin çalışma günleri toplamının yüzde 10'unu aşmaması gerekiyordu. İzin süresinin ücretinin hesaplanmasında, son ayda hakedilen ücret ile, "fevkalade pahalılık zammı" esas alınıyordu. Ücretli izin, müessese veya fabrika müdürlüğünce ve onun saptayacağı zamanda veriliyordu. Yıllık izin süresine ilişkin ücret, izinden dönüşte ödeniyordu. İzinden geç gelinen her bir gün için, ücretli izin süresinin iki günlük ücreti kesiliyordu. Ücretli izin hakkı olup, bu hakkı idarece kullandırılmayanlara, izin süresinin ücreti nakit olarak ödeniyordu. Bir yıl içinde kullanılmayan ücretli izin, ikinci yılın izniyle birlikte kullanılabilirdi.

Yürürlükteki yasalarda evlenme yardımı konusunda bir hüküm bulunmuyordu. Ancak, 1953 yılında Sümerbank Deri ve Kundura Fabrikası işçilerinden evlenenlere evlenme yardımı da veriliyordu. Evlenme yardımı, üç seneye

⁶⁶ Kutal, M., a.g.k., 1969, s. 182-192.

⁶⁷ Türkiye Tütün Müskirat Gıda ve Yardımcı İşçi Sendikaları Federasyonu - TTMGYİSF, TTMGYİSF Olağanüstü Kongresi İdari, Mali ve Murakabe Raporları - 1969, İstanbul, 1969, s. 21.

⁶⁸ Karahasan, Ö., *Türkiye Sendikacılık Hareketi İçinde Zonguldak Maden İşçileri ve Sendikası*, ZM-İş Yay., Ankara, 1978, s. 373.

⁶⁹ "Sümerbank Deri ve Kundura Fabrikasının İşçilerine Sosyal Yardımı," *Sendikacı Deniz-İş (Türkiye Deniz İşçileri Sendikaları Federasyonu Yayın Organı)*, Sayı 5, 25 Temmuz 1953.

kadar hizmeti olanlara bir aylık ücret, hizmeti 3-5 sene olanlara birbuçuk aylık ücret ve hizmeti beş seneden fazla olanlara da iki aylık ücretti.

Sümerbank İzmir Basma Sanayii Müessesesi tarafından 1957 yılında uygulanan İç Yönetmelik'te de işçilere yürürlükteki 3008 sayılı İş Yasası'nın ötesinde bazı haklar tanıyan düzenlemeler yer alıyordu⁷⁰.

Herhangi bir askeri veya kanuni yükümlülüğü nedeniyle işten ayrılan işçilerden, bu yükümlülüklerinin sona ermesinden itibaren iki ay içinde işe girmek için başvurular tercihen işe alınıyordu. İşçinin işyerine bir zarar vermesi durumunda, bir işçi mümessili, bir işveren temsilcisi ve bir de uzmandan oluşan bir hasar-zarar tespit komisyonu oluşturuluyor ve bu komisyonun kararı uygulanıyordu. İşçinin cezalandırılmasında "işçi disiplin kurulu" devreye giriyordu. İşçi Disiplin Kurulu beş kişiden oluşuyordu. İşçi Disiplin Kurulu'nun üç üyesi, işletmedeki memurlar arasından işletme müdürü tarafından atanıyordu. Bir üye, o işyerindeki işçilerin üyesi buldukları sendika tarafından belirleniyordu. İşyerindeki işçi mümessilleri de kendi aralarından bir üye seçiyorlardı.

1955 yılında, Denizcilik Bankası T.A.O. İzmir Yükleme ve Boşaltma işyerinde ise "miktar ve kalorisi işveren tarafından tesbit edilmek kaydıyla, günde bir öğün ekmeğe ve yemek" veriliyordu. "İkinci ve üçüncü postalarda çalışanlara yemek yerine peynir, helva, sucuk gibi kuru ve hazır katıklar" dağıtılıyordu⁷¹.

İç yönetmeliklerin hazırlanması sürecinde sendikaların resmen bir rolü yoktu. İç yönetmelik işveren tarafından hazırlanıyor ve Çalışma Bakanlığınca onaylanıyordu. Ancak 1950'li yıllardan itibaren kamu kesimi işyerlerinde iç yönetmeliklerin hazırlanma veya değiştirilme sürecine sendikalar da fiilen girmeye başladı. Örneğin, Tekel işyerlerinde 1.3.1959 günü yürürlüğe giren yeni iç yönetmeliğin biçimlendirilmesinde işyerlerinde örgütlü sendikaların görüşmeleri etkili oldu. Bu girişimler sonucunda iç yönetmelikte işçiler lehinde bazı değişiklikler sağlandı. Bunlar şöyle özetlenebilir: İşçilerin fazla mesaiye zorlanması uygulamasına son verildi. İşçilerin avans ve kesin ödeme günlerinde mutlak surette para almaları kararlaştırıldı. İşçilerden tazminat karşılığı para kesilmesi uygulamasına son verildi. Hastalığı iyileşmeyen veya işlerinde çalışamayacak duruma düşen işçilerin işten çıkarılmalarının İş Yasası'nın 13. maddesine göre yapılması kararlaştırıldı. Hastalanan işçinin istirahat alması durumunda İşçi Sigortaları Kurumu tarafından ödenmeyen ilk üç günün ücreti Tekel tarafından ödenecekti. Çocuğu dünyaya gelen erkek veya kadın işçiye 100 lira doğum yardımı yapılacaktı. Daimi işçilere çocuk zammı verilecekti. Ölen işçi için 100 lira cenaze yardımı yapılacaktı. Yıllık izne çıkacak işçiye ücreti avans olarak peşin verilecekti. İşçilere yılda bir aya kadar ücretsiz izin verilebilecekti. Manevra nedeniyle silah altına alınan işçilere yardım yapılacaktı. Daimi işçilerden 25 yılını dolduranlara 500 lira ikramiye ve bir sandık Tekel ürünü verilecekti.⁷²

Karayolları Genel Müdürlüğü işyerlerinde 1959 yılında uygulamaya konulan "Nafia Vekaleti ve Vekaletle Bağlı Umum Müdürlükler San'at Sınıfı Personel Talimatı"⁷³ işçilere kar mücadele zammı, öğretmenlik zammı ve ağır vasıta kullanma zammı verilmesini öngörüyordu. İşyerinde bir ücret cetveli uygulanıyordu. Çalışan işçilere, görevlerini yerine getirmeleri durumunda, her yıl bir kademe ilerleme olanağı tanınıyordu. Derece terfileri sınavda başarılı olma koşuluna bağlıydı.

1950'li yıllarda Borçlar Yasası'nın 316. ve 317. maddelerinde yer alan umumi mukavele düzenlemesi uyarınca bazı işyerlerinde "kollektif akit"ler bağlandı. Çok yaygın olmayan bu uygulama çoğunlukla özel sektörde işyerlerindeydi. Örneğin, Türkiye Maden-İş Sendikası ile Dümeks Ticaret T.A.O. şirketi arasında 11.6.1958 günü bağlanan ve Edremit yakınlarındaki Eğmir Köyü'nde bulunan demir madeninde çalışan işçileri kapsamına alan kollektif akit ile bu işyerinde çalışan işçilerin ücretlerine günde net 100 kuruştan az olmamak üzere yüzde 15-50 arasında değişen oranlarda zam yapıldı. Bu toplu iş sözleşmesiyle işyerinde eşit sayıda işçi ve işveren temsilcilerinden oluşan bir inzibat kurulu oluşturuldu; işçilere günde üç öğün yemek ve iş elbisesi, muşamba ve pabuç verilmesi kararlaştırıldı⁷⁴.

8.2.1952 gün ve 5868 sayılı Yasayla (İş Kanununun 5518 Sayılı Kanunla Tadil Edilen 13üncü Maddesinin Altıncı Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Resmi Gazete: 13.2.1952) işçiler açısından çok önemli olan kıdem tazminatı konusunda işçiler lehinde önemli bir adım atıldı. Bu tarihe kadarki uygulamaya göre, emekliye ayrılan işçiye kıdem tazminatı ödenmiyordu. Bu Yasa ile işçiler emekli olduklarında kıdem tazminatı alabilmeye başladılar ("Münhasıran ihtiyarlık sigortasından aylık veya toptan ödeme almak gayesiyle iş akdini fesheden işçi, bu fıkrada yazılı bulunan tazminata hak kazanır."). İşçinin hastalığı veya elinde olmayan bir takım mazeretler nedeniyle bir haftadan fazla bir süre işine devam edememesi durumunda işverenin işçiyi işten çıkarması durumunda, işçinin kıdem tazminatına hakkı doğmazdı. Hastalık nedeniyle işini göremeyecek duruma düşen işçi işten ayrılırsa, kıdem tazminatı alamazdı. Ahlak ve iyi niyete sığmayan durumlar nedeniyle işinden ayrılmak zorunda kalan işçiye kıdem tazminatı ödenmezdi. İlk askerliğini yapmak için işten ayrılan işçiye kıdem tazminatı verilmezdi. 5868 sayılı Yasayla, bu durumlarda da kıdem tazminatı hakkı sağlandı.

9.8.1951 tarihinde kabul edilen ve 15.8.1951 günlü Resmi Gazete'de yayınlanarak 1.3.1952 tarihinde yürürlüğe giren 5837 sayılı İşçilere Hafta Tatili ve Genel Tatil Günlerinde Ücret Ödenmesi Hakkında Yasa ile, işçinin

⁷⁰ Sümerbank Basma Sanayii Müessesesine Ait Tip İç Yönetmelik, Hepak Basımevi, İzmir, 1957.

⁷¹ Denizcilik Bankası T.A.O. İzmir Yükleme Boşaltma İşyerine Ait İç Yönetmelik, Denizcilik Bankası Basımevi, 1955.

⁷² TTMGYİSF, a.g.k., 1969, s. 16-17.

⁷³ Nafia Vekaleti Karayolları Umum Müdürlüğü, *Nafia Vekaleti ve Vekaletle Bağlı Umum Müdürlükler San'at Sınıfı Personel Talimatı*, Ankara, 1959.

⁷⁴ Koç, Y., a.g.k., 1996, s. 229-230.

çalışmadığı hafta tatili ve Ulusal Bayram ile genel tatil günlerinde yarım gün ücret alması sağlandı. 8.6.1956 gün ve 6734 sayılı Yasayla da (Resmi Gazete: 14.6.1956), işçiye bu günlerde çalışmadan tam ücret verilmeye başlandı.

Otel, lokanta, gazino gibi işyerlerinde çalışan garsonların ve benzeri işçilerin ücretleri, aldıkları bahşişler ve yüzdeleri konusunda çalışanları koruyucu bir yasal düzenleme yoktu. 1953 yılında çıkarılan bir yasayla bu haklar düzenlendi ve güvence altına alındı (28.1.1953 gün ve 6032 sayılı Garson ve Benzeri İşçilerin Hizmet Karşılıkları Hakkında Yasa). Yasa 3.2.1953 günlü Resmi Gazete’de yayınlandı ve bir ay sonra yürürlüğe girdi. 4.5.1953 gün ve 4/706 sayılı kararname ile de Garson ve Benzeri İşçilerin Hizmet Karşılıkları Hakkında Nizamname kabul edildi. Bu hakların kullanımının düzenlenmesi 30.7.1954 gün ve 4/3529 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararname (Resmi Gazete: 16.9.1954) ve 15.8.1955 gün ve 4/5700 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararı (Resmi Gazete: 12.9.1955) ile daha da ayrıntılandırıldı

Bazı inşaat işyerlerinde kimlerin “işçi” sayılacağı konusundaki yorum farkları nedeniyle birçok işçi yıllık ikramiyelerini almakta zorluk çekiyordu. TBMM’nin 7.5.1956 gün ve 1966 sayılı Tefsir Kararıyla bu sorun çözüldü ve ikramiye ödemelerindeki aksaklıklar sona erdirildi.⁷⁵

Zonguldak bölgesindeki işçilerin kıdem tazminatı hakkında yararlanabilmeleri de ancak 1951 yılında gerçekleşti. “1937 yılında mer’iyete giren ve 12inci maddesi ile muayyen şartların husule gelmesi halinde kıdem tazminatının verilmesini amir bulunan İş Kanununun bu hükmü Havzada ancak 1951 yılından itibaren tatbik edilebilmiştir.”⁷⁶

17.6.1938 gün ve 3460 sayılı Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdare ve Murakabeleri Hakkında Yasa uyarınca bu işyerlerinde çalışan memur ve müstahdemlere yılda bir aylık istihkaklarını geçmemek üzere ikramiye veriliyordu. İşçiler bu haktan yararlanamıyordu. 28.12.1953 gün ve 6212 sayılı Yasa (Resmi Gazete: 30.12.1953) ile İktisadi Devlet Teşekküllerinde çalışan işçilere “ilave tediye” adı altında 26 yevmiye tutarında ikramiye ödenmeye başlandı. 26.1.1955 gün ve 6452 sayılı Yasayla (Resmi Gazete: 31.1.1955) da, İktisadi Devlet Teşekkülleri dışında kalan kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan işçilere de yılda 26 yevmiye ilave tediye uygulaması getirildi. 4.7.1956 gün ve 6772 sayılı Yasa (Resmi Gazete: 11.7.1956) ile kamu kesimindeki tüm işyerlerinde çalışan işçilere yılda 52 yevmiye tutarında ikramiye (“ilave tediye”) verilmeye başlandı. Madenlerde yeraltında çalışanlara ödenen ikramiye ise 78 günlük ücret tutarına çıkarıldı.

Hazırlama, Tamamlama veya Temizleme İşleri ile Aralı İşler Nizamnamesi 11.10.1943 günü kabul edilmiş ve 2.11.1943 günü yayımlanmıştı. 25.5.1959 gün ve 7284 sayılı Yasa (Resmi Gazete: 1.6.1959) ile 3008 sayılı İş Yasasında bir değişiklik yapıldı ve normal çalışma saatleri öncesinde veya sonrasında yapılması gerekli olan hazırlama, tamamlama veya temizleme işlerinde çalışan işçilerin çalışma süresinin yeni düzenlemeyle azalması durumunda ücretinde herhangi bir indirimle gidilemeyeceği düzenlemesi getirildi. 2.11.1943 günlü Nizamname de 22.1.1959 günü yayımlanan 4/12516 sayılı kararname ile değiştirildi.

D. Konut Kooperatifçiliğine Destek

1950-1960 döneminde tüm vatandaşların yaşam koşullarında önemli iyileşmeler sağlandı. İşçiler ise, özellikle konut edinme konusunda kendilerine sağlanan önemli bazı avantajlardan yararlandılar.

9.7.1945 gün ve 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Yasası’nın (Resmi Gazete: 16.7.1945) 20. maddesi, İşçi Sigortaları Kurumu’nun her sigorta kolu için ayıracağı yedek akçeleri milli bankalara yatırarak veya devletin çıkardığı veya kefil olduğu tahvillere yatırarak işletebileceğini belirtmekteydi. Bu Yasada 1.3.1950 tarihinde 5565 sayılı Yasayla (Resmi Gazete: 6.3.1950) yapılan bir değişiklikle, söz konusu yedek akçelerin gayrimenkullere de yatırılabilmesi düzenlemesi getirildi. İşçi Sigortaları Kurumu Kanununa mesken kredisi konusunun açıkça girilmesi ise ancak 1961 yılındadır (8.8.1961 gün ve 344 sayılı Yasa, Resmi Gazete: 14.8.1961).

İşçi Sigortaları Kurumu, 2.6.1949 gün ve 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Yasası’nın (Resmi Gazete: 8.6.1949) 31. maddesi uyarınca konut kredisi vermeye başladı. Bu maddeye göre, ihtiyarlık sigortası için ayrılacak karşılıklar, milli bankalara, devletin çıkardığı veya kefil olduğu tahvillere, gayrimenkullere ve sigortalılara mesken inşası için ve bu meskenleri ipotek etmek suretiyle gayrimenkulün değerinin % 50’si karşılığı olarak yatırılmak suretiyle işletilebilecekti. Bu karşılıkların en çok yüzde 20’si ipotek karşılığı olarak yatırılabilirdi. 21.5.1952 gün ve 5937 sayılı Yasayla sigortalılara mesken inşası için ve bu meskenleri ipotek etmek suretiyle gayrimenkulün değerinin % 80’inin karşılığı olarak kredi verilebileceği düzenlemesi yapıldı. 11.3.1954 gün ve 6391 sayılı Yasayla konut kredisi gayrimenkulün değerinin yüzde 90’ına çıkarıldı. Karşılıkların bu amaçla kullanılabilen bölümü yüzde 25’e yükseltildi. 4.2.1957 gün ve 6900 sayılı, Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Yasası ile bu düzenleme korundu (Madde 40). Konut kredileri DP döneminde başladı. 1960 yılı sonuna kadar İşçi Sigortaları Kurumu tarafından finanse edilen kooperatif sayısı 217’ye, bu kooperatiflerce inşa ettirilen mesken sayısı ise 14.961’e ulaştı. Kurum tarafından finanse edilmek üzere Etibank ve Sümerbank camialarındaki işçiler için bu Bankalarca inşa ettirilen mesken sayısı 1992’yi ve doğrudan doğruya Kurum tarafından inşa ettirilen mesken sayısı da 1831’i buldu.⁷⁷

Ayrıca, bazı kamu kurum ve kuruluşlarının kredi vermesini sağlayıcı düzenlemeler geldi.

⁷⁵ Çalışma Vekaleti, a.g.k., 1957, s. 29; Saymen, F.H., *Sistematik Türk İş Hukuku Mevzuatı*, İstanbul, 1958, s. 5-6.

⁷⁶ Alpdündar, M., “Ereğli Kömür İşçileri ve Sendika Faaliyetleri,” *Sosyal Siyaset Konferansları*, 16. Kitap, İstanbul, 1965, s. 140.

⁷⁷ İşçi Sigortaları Kurumu, *1960 Yılı Çalışma Raporu ve Bilançosu*, Ankara, 1961, s. 38, 45.

16.6.1952 gün ve 5954 sayılı Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü İşçilerine Mesken Yaptırılması İçin Borç Para Verilmesine Dair Yasa ile şu düzenleme getirildi: “Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü İşçileri Emekli Sandığı sermayesinin % 50’ye kadarı” çıraklar hariç “müссecel hizmeti 8 yılı doldurmuş bulunanlara mesken yaptırmak şartıyla borç olarak verilebilir. Her yıl bu işe tahsis edilecek sermaye Sandık Yönetim Kurulunca tespit edilir. Bir kişiye verilecek borç para miktarı arsa bedeli de dahil olmak üzere 5.000 liradan fazla olamaz.” “Borç verilecek para, senelik % 5 faiz yürütmek suretiyle 20 yılda ve eşit taksitlerle her ay borçlunun aylığından kesilir.” Bu Yasada 24.7.1953 gün ve 6173 sayılı Yasa ile yapılan değışiklikle kredinin üst tavanı 7.500 liraya yükseltildi.⁷⁸

Ayrıca, 2.7.1953 gün ve 6096 sayılı Askeri Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığına Bağlı İşçilere Mesken Yaptırmaları İçin Borç Para Verilmesine Dair Yasa (Resmi Gazete: 9.7.1953) ile yeni bir olanak yaratıldı. Bu Yasaya göre Askeri Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığına bağli işçilerden 8 yılını doldurmuş olanlara arsa bedeli dahil beş bin lirayı geçmeyecek biçimde konut için kredi veriliyor ve bu para, senelik yüzde 5 faiz yürütölmek suretiyle yirmi yılda ve eşit taksitlerle borçlunun aylığından kesiliyordu. 2.3.1954 gün ve 6302 sayılı Yasayla (Resmi Gazete: 8.3.1954) kredinin üst sınırı 7.500 liraya yükseldi. 2.7.1956 gün ve 6778 sayılı Yasa (Resmi Gazete: 14.7.1956) ise bu sınırı 10.000 liraya çıkardı.⁷⁹

Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Yasa ile (24.7.1953 gün ve 6188 sayılı; Resmi Gazete: 29.7.1953) belediyelerin arsa vereceğı kişilerde aranılan, yörede 2 yıl ikamet ve inşaatın yarısını yapacak sermayenin temin edilmiş olması koşullarının işçiler için aranmaması kararlaştırıldı.

29.6.1956 gün ve 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu (Resmi Gazete: 29.6.1956) ile, şirketlerin müstahdem ve işçileri için yardım sandıkları ve sair yardım teşkilatı kurulması ve idamesi maksadiyle akçe ayrılmasının esas mukaveleye konabilmesine izin verildi.

E. İşçilerin Çeşitli Kurumlarda Temsili

1950’li yıllarda mevzuatta yapılan bazı değışikliklerle işçilerin ve sendikaların çeşitli organlarda temsil edilmeleri sağlandı.

1950’li yıllarda işçi temsilcilerinin de yargıcılık yapmasına olanak veren 5521 sayılı İş Mahkemeleri Yasası 30.1.1950 günü yasalastı ve 4.2.1950 günü Resmi Gazete’de yayınlanarak, altı ay sonra yürürlüğe girdi. Bu Yasaya göre, iş mahkemeleri, yargıcın başkanlığında bir işveren temsilcisi ile bir işçi temsilcisinden oluşuyordu. İşçi temsilcisi ise işçi temsilcisi işçilerin toplanarak kendi aralarından gizli oyla seçecekleri 12 aday arasından Adalet Bakanlığı ve Çalışma Bakanlığı tarafından atanıyordu. İşçi temsilcisi üyeye, işyerinde aldığı günlük ücretten aşağı olmayacak bir ödenek Çalışma Bakanlığınca veriliyordu. İş Mahkemelerinde Görev Alacak İşçi ve İşveren Temsilcilerinin Seçimleriyle Kendilerine Verilecek Ödenek Hakkında Yönetmelik ise 4.8.1950 günü yürürlüğe girdi.

18.1.1954 gün ve 4/2253 sayılı İş ve İşçi Bulma Kurumu Mahalli Danışma Komisyonları Hakkında Nizamname ile, işçilerin de Kurum çalışmalarına katılması sağlandı. Mahalli danışma komisyonlarının görevi, “iş arz ve talebini intizama bağlamak, işçi ücretlerinin temevvüçlerini takip ve geçim şartlarındaki pahalılığa göre mukayese ederek içtimal sıkıntılarının önüne geçmek üzere bulunduğu vilayet çevresine ait tedbirleri tesbit ve bunların tatbiki çarelerine tevessül etmek, işçilerin mesleki terbiyelerinin yükselmesi ve ehliyetli (kalifiye) işçi yetişmesi için gerekli tedbirler üzerinde faaliyette bulunmak gibi İş ve İşçi Bulma Kurumu’nun vazife ve faaliyetlerine dahil konular üzerinde incelemeler yaparak mütalaa ve tekliflerde bulunmaktan ibarettir.” (M.3) Mahalli danışma komisyonlarında işçiler iki biçimde temsil ediliyordu: (1) Kamu kesimi işyerlerinden en çok üç tanesine mensup birer işçi temsilcisi; (2) İl sınırları içinde bulunan işçi sendikalarının en çok yedi tanesinin kendi üyeleri arasından seçecekleri birer temsilci.

CHP döneminde işçilerle işverenler arasında çıkan toplulukla iş uyuşmazlıklarını karara bağlayan iş ihtilafları hakem kurullarında ve Yüksek Hakem Kurulu’nda işçilerin ve işverenlerin temsilcileri yoktu. Vilayetlerde oluşan iş ihtilafları hakem kurulu, valinin veya muavininin başkanlığında, o vilayette İş Yasasının uygulanmasından sorumlu en büyük memur, hukuk işleri müdürü ve bu kişilerin özel şahıslar arasından birlikte seçecekleri iki kişiden oluşuyordu. 2.3.1954 gün ve 6298 sayılı Yasa ile (Resmi Gazete: 8.3.1954), iş ihtilafları hakem kurulunun bileşimi şu biçimi aldı: İş mahkemesi hakiminin başkanlığında, iki işveren ve iki işçi temsilcisi, bölge çalışma müdürü. Yüksek Hakem Kurulu ise Başvekil tarafından seçilecek olan Devlet Şurası ikinci reislerinden birinin başkanlığında, İktisat Vekili’nin fakülte veya yüksek okul profesörleri arasından seçeceği bir kişi, İş Yasasının uygulanmasından sorumlu dairenin en büyük amiri, İktisat Vekaletinde konuyla ilgili birimin en büyük amiri, Adliye Vekaleti Hukuk İşleri Umum Müdürü, İktisat Vekaleti hukuk müşaviri ve Dahiliye Vekaleti hukuk müşaviri. Söz konusu Yasa sonrasında Yüksek Hakem Kurulu’nun bileşimi şu biçimi aldı: Temyiz Mahkemesi Hukuk, İcra ve İflas Daireleri Reislerinin birinin başkanlığı altında, iki işveren ve iki işçi temsilcisi ve Çalışma Genel Müdürü.

3008 sayılı İş Yasası’nda asgari ücretin saptanacağı belirtilmekle birlikte, bu konuda yetkili organın nasıl oluşacağı konusunda bir düzenleme getirilmemişti. CHP döneminde, 25.1.1950 gün ve 5518 sayılı Yasa ile ilgili 32. madde ayrıntılandırıldı, işçilerin de yer alacağı bir komisyonun kurulması öngörüldü. Ancak, Asgari Ücretlerin

⁷⁸ Devlet Demiryolları İşçileri Emekli Sandığı - DDIES, *Mesken Borcu Yönetmeliğı*, İzmir, 1952.

⁷⁹ Keleş, R., *Kooperatifçilik İlkeleri ve Sosyal Konut Politikası Açısından Türkiye’de Konut Kooperatifleri*, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Araştırma Dairesi, Ankara, 1967, s. 64-65.

Tespitine Mütcellik Yönetmelik 8.1.1951 tarihinde Çalışma Bakanlığı tarafından onaylandı ve işçilerin de katıldığı komisyonlarla asgari ücret saptanması DP döneminde başladı.

29.1.1955 günü yayınlanan Gazetecilerin Asgari Ücretlerinin Tesbitine Mütcellik Talimatname asgari ücreti saptayacak komisyondaki 5 kişiden 1'inin gazeteci olmasını öngörüyordu. 14.3.1959 günü yürürlüğe giren Gazetecilerin Asgari Ücretlerinin Tesbitine Mütcellik Talimatnameye Bir Madde Eklenmesi Hakkında Talimatname ile komisyonda gazetecilerin ve işverenlerin temsiline açıklık getirildi.

16.6.1955 günü yayınlanan Gemi Adamlarının Asgari Ücretlerinin Tesbitine Mütcellik Talimatname, asgari ücretin saptanması için 7 kişilik bir komisyonun oluşturulmasını ve bunların 2'sinin gemi adamlarının kurmuş olduğu meslek teşekküllerinin kendi üyeleri arasından seçilmesini öngörüyordu.

7.2.1958 gün ve 9968 sayılı Gemi Adamlarının Sağlık, İaşe ve İkamet Şartlarını Gösterir Nizamname, gemi adamları için günlük iaşe bedelini saptayacak komisyonda 9 üyenin 2'sinin en fazla gemi adamının üye bulunduğu sendika veya sendikalardan gelmesini öngörüyordu.

F. Sosyal Güvenlik

Türkiye'de geniş işçi kitlesi, eski adıyla İşçi Sigortaları Kurumu'na ve 1964 yılından 2005 yılına kadarki adıyla Sosyal Sigortalar Kurumu'na 1950'li yıllarda alıştı. 1945 yılından sonra ayrı ayrı uygulamaya sokulan sigorta kolları nedeniyle işçi ücretlerinden yapılan kesintiler, işçilerin ciddi biçimde tepkisini çekiyordu. DP döneminde kurulan hastaneler ve diğer sağlık tesisleri, sigortalıların sisteme alışmasına büyük katkılarda bulundu. Bu dönemde sosyal güvenlik mevzuatında işçiler lehine önemli gelişmeler sağlandı. DP, sosyal güvenlik sisteminin genç olmasının avantajlarını siyasal amaçlarla etkili bir biçimde kullandı.

İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Yasası (No.4772) 27.6.1945 günü kabul edildi (Resmi Gazete: 7.7.1945). Bu Yasada 5019 sayılı Yasayla 20.2.1947 günü (Resmi Gazete: 26.2.1947), 5564 sayılı Yasayla, 1.3.1950 günü (Resmi Gazete: 6.3.1950), 5929 sayılı Yasayla 9.5.1952 günü (Resmi Gazete: 16.5.1952), 6707 sayılı Yasayla 2.4.1956 günü (Resmi Gazete: 11.4.1956), 6917 sayılı Yasayla 18.2.1957 günü (Resmi Gazete: 23.2.1957) ve 7232 sayılı Yasayla 26.2.1959 günü (Resmi Gazete: 3.3.1959) değişiklik ve sigortalıların haklarında iyileştirmeler yapıldı.

İhtiyarlık Sigortası Yasası (No.5417) 2.6.1949 günü kabul edildi (Resmi Gazete: 8.6.1949). Bu Yasada, 5752 sayılı Yasayla 2.3.1951 günü (Resmi Gazete: 6.3.1951), 5937 sayılı Yasayla 21.5.1952 günü (Resmi Gazete: 28.5.1952), 6391 sayılı Yasayla 11.3.1954 günü (Resmi Gazete: 22.3.1954), 6708 sayılı Yasayla 2.4.1956 günü (Resmi Gazete: 11.4.1956), 7231 sayılı Yasayla 26.2.1959 günü (Resmi Gazete: 3.3.1959) yapılan değişikliklerle sigortalılar lehine yeni düzenlemeler getirildi.

Hastalık ve Analık Sigortası Yasası (No.5502) 4.1.1950 günü kabul edildi (Resmi Gazete: 10.1.1950) ve 1.3.1951 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu Yasada 6709 sayılı Yasayla 2.4.1956 günü (Resmi Gazete: 11.4.1956), 6901 sayılı Yasayla 4.2.1957 günü (Resmi Gazete: 13.2.1957), 7233 sayılı Yasayla 26.2.1959 günü (Resmi Gazete: 3.3.1959) ve 7317 sayılı Yasayla 3.6.1959 günü (Resmi Gazete: 11.6.1959) değişiklikler yapıldı ve sigortalıların hakları artırıldı.

Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortası Yasası (No.6900) 4.2.1957 günü kabul edildi (Resmi Gazete: 13.2.1957). Bu Yasada 7231 sayılı Yasayla 26.2.1959 günü (Resmi Gazete: 3.3.1959) ve 7232 sayılı Yasayla 26.2.1959 günü (Resmi Gazete: 3.3.1959) yapılan değişikliklerle sigortalılara yeni haklar sağlandı.

Bu yasalardaki değişikliklerin bir bölümü ile sigortalılar açısından sağlanan avantajlar Çalışma Vekaleti'nin bir yayınında şöyle özetleniyordu:⁸⁰

Hastalık ve analık sigortası 1 Mart 1951 tarihinde 5502 sayılı kanunla kuruldu. 1951 yılında hastalık ve analık sigortası yalnızca 6 ilde uygulanıyordu. 1956 yılı sonunda ise 39 ilde uygulanıyordu.

Eskiden doğumdan ileri gelen hastalıklarda yalnızca kendisi sigortalı olan kadının tedavisi yapılıyordu. DP döneminde yapılan değişikliklerle, sigortalı erkeklerin sigortalı olmayan eşlerinin de doğumdan kaynaklanan hastalıkları tedavi edilmeye başlandı.

Eskiden, hasta sigortalılar için en fazla 9 ay süreyle tedavi yapılıyordu. DP döneminde bu süre 18 aya çıkarıldı.

Eskiden 160 gün sigorta primi ödememiş olanlar sağlık yardımından en fazla 90 gün süreyle yararlanabiliyordu. DP döneminde bir gün dahi sigorta primi yatırmış olanlara en az 180 günlük sağlık yardımı olanağı sağlandı.

Eskiden hastalık ve analık sigortasından yararlanan sigortalı kadınlar, yalnızca doğumdan 3 hafta önce işgöremezlik ödeneği alırlardı. DP döneminde sigortalı kadınlara 6 haftalık işgöremezlik ödeneği verilmeye başlandı.

Eskiden hastalık nedeniyle çalışmayan sigortalının günlük kazancı 2 liranın altında ise, İşçi Sigortaları İdaresi kendisine 2 lira üzerinden işgöremezlik ödeneği verirdi. DP döneminde bu miktar 3 liraya yükseltildi.

Eskiden 160 gün sigorta primi ödemiş olanlara işgöremezlik ödeneği veriliyordu. DP döneminde bu süre 150 güne indirildi.

Eskiden hastalık ve analık sigortalarından hafta tatili günleri için yalnızca işçi statüsünde olanlara işgöremezlik ödeneği verilirdi. DP döneminde müstahdemlere de bu olanak tanındı.

⁸⁰ Çalışma Vekaleti, a.g.k., 1957, s. 80-112.

Eskiden sigortalının çalışmadığı günler 15 günü aşarsa, hastalığın ilk 3 günü için kendisine işgöremezlik ödeneği verilirdi. DP döneminde 10 günü aşan hastalıklarda ilk 3 günün işgöremezlik ödeneği de verilmeye başlandı.

Eskiden doğuran kadına 60 lira emzirme parası verilirdi. 1957 yılında bu para 100 liraya çıkarılmıştı.

Eskiden münavebesiz bir işte çalışan sigortalının analık yardımı alabilmesi için bu işte en az 160 gün çalışmış olması koşulu aranıyordu. DP döneminde münavebeli veya münavebesiz bir işte 150 gün çalışmış olan sigortalı analık yardımından yararlanabilmeye başladı.

Eskiden günlük kazancı 1 liradan az olan sigortalıların devamlı ve geçici işgöremezlikleri durumunda günlük kazançları 1 lira üzerinden verilirdi. Bu durumdaki bir kişi iş kazası veya meslek hastalığı nedeniyle ölürse, ailesine bağlanacak gelir de günlük 1 liralık kazanç üzerinden hesaplanırdı. DP döneminde günlük kazancı 3 liradan az olan sigortalıların günlük ödenekleri veya ailelerine bağlanacak para 3 lira üzerinden hesaplanmaya başlandı.

Eskiden iş kazası nedeniyle sigortalının işgöremezlik durumu 15 günden az olursa, ilk 3 gün için kendisine ödenek verilmezdi. DP dönemindeki değişiklikler sayesinde ilk günden itibaren işgöremezlik ödeneği verilmeye başlandı.

Eskiden meslek hastalığı sayılmayan birçok hastalık hazırlanan yeni nizamnameye göre meslek hastalığı kabul edilmeye başlandı.

Eskiden sigortalı artık bir işte çalışmayacak duruma düşerse kendisine maluliyet yardımı yapılırdı. Daha sonra, sigortalının çalışma gücünün yüzde 75'ini kaybetmesi durumunda kendisine aylık bağlanmaya veya toptan ödeme yapılmaya başlandı. DP döneminde bu oran yüzde 66'ya indirildi.

Eskiden 25 yıl sigortalı kalan ve 5000 gün sigorta primi ödemiş olanlara ihtiyarlık aylığı bağlanıyordu. DP dönemindeki değişikliklerle, 15 yıl sigortalı olan ve her yıl için ortalama 150 gün prim ödemiş olanlar ihtiyarlık aylığı alabilmeye başladı.

Eskiden ölen sigortalının çocuğuna bağlanan gelir, çok 18 yaşını tamamlayınca kesiliyordu. DP döneminde, çocuğun yüksek öğrenime devam etmesi durumunda bu aylık 25 yaşını dolduruncaya kadar devam etmeye başladı.

Eskiden ölen sigortalının ailesine cenaze masrafı olarak 50 lira veriliyordu. Bu para 200 liraya yükseltildi.

Eskiden bir sigortalıya 60 yaşından sonra aylık bağlanırken, daha sonraki yaşlar için bir artırıma gidilmiyordu. DP döneminde 60 yaşından sonraki her tam yaş için bağlanacak aylık oranında yüzde 1 artırım yapılmaya başlandı.

Eskiden sigortada bağlanan yaşlılık veya malullük aylığının yıllık asgari tutarı 400 liraydı. Bu miktar 1956 yılında 720 liraya çıkarılmıştı.

Eskiden yalnızca ihtiyarlık sigortasından aylık alma hakkını kazandıktan sonra ölen sigortalıların ailelerine aylık bağlanmakta idi. DP döneminde yapılan değişiklikler, beş yıl sigortalı kalmak ve her yıl için ortalama olarak en az 150 günlük prim ödemek koşuluyla, aylık bağlanma hakkını kazanmadan ölen sigortalıların ailelerine de aylık bağlanmaya başlandı.

Eskiden ihtiyarlık sigortasına göre mevsimlik sayılan işlerde çalışanlara ihtiyarlık sigortası hakkı yoktu. Bu hak DP döneminde tanındı.

1949 yılı sonunda sigorta kanununa tabi işyeri sayısı 7.459 idi. 1960 yılı sonunda ise sigorta kanunlarına tabi işyeri sayısı 31.919 olmuştu. Bordrosu alınan işyerlerinde kayıtlı toplam sigortalı sayısı 1951 yılı Ocak ayında 276.951 ve Eylül ayında 382.024 idi. Bu sayı 1960 yılı Ocak ayında 547.690'a ve Eylül ayında 663.101'e yükselmişti.⁸¹

İşçi Sigortaları Kurumu'nun ilk hastanesi, 100 yataklı İstanbul Hastanesiydi ve 5.2.1949 tarihinde çalışmaya başladı. Aynı yıl, İstanbul'da Paşabahçe ve Eyüp'te ve Adana'da birer dispanser açıldı.⁸² Kurum'un 1960 yılı sonunda ise 22 hastanesi, 1 sanatoryum-prevantoryumu, 1 doğumevi, 1 dinlenme evi, yataklı 3 dispanseri, yataksız 19 dispanseri, 22 sağlık istasyonu, 1 diş tedavi merkezi olmuştu. Tesislerdeki yatak sayısı ise 2.945'e çıkmıştı.⁸³

IV. 27 Mayıs ve Türk-İş

27 Mayıs 1960 günü ihtilalin işçi sınıfı, sendikacılık hareketi ve ülke açısından getirecekleri, açık bir program olarak, bilinmiyordu. Diğer bir deyişle, 1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik düzenlemeler 27 Mayıs sabahı açık değildi. Türk-İş, buna karşın, 27 Mayıs'ı hemen ve tam olarak destekledi. Türk-İş'in 1960 yılı Kasım ayında toplanan IV. Genel Kurulu'na sunulan çalışma raporunda "doğan inkılâp güneşi" ifadesi kullanılıyordu.⁸⁴

Türk-İş'in 19-21 Haziran 1957 günleri Ankara'da toplanan üçüncü genel kurulunda genel başkanlığa seçilen Nuri Beşer, Başbakan Adnan Menderes'in yakın arkadaşıydı. Türk-İş İdare Heyeti 28 Mayıs 1960 günü olağanüstü olarak toplandı. İdare Heyeti üyeleri, Nuri Beşer'in istifasını sağlamak amacıyla imza topladılar ve 18 Haziran günü toplanıp konuyu görüşmeye karar verdiler. Nuri Beşer, 3 Haziran 1960 günü görevinden istifa etti. İdare Heyeti, 13 Haziran günü toplanarak Nuri Beşer'in istifasını kabul etti ve Nuri Beşer'i Haysiyet Divanına verdi. Nuri Beşer, 18 Haziran günü toplanan Haysiyet Divanınca Türk-İş'ten ihraç edildi.

Genel Sekreter Mehmet Ali Sarı'ya ise, 11 Mayıs günü Adnan Menderes'e çekilen bağlılık mesajı nedeniyle, zorunlu izin verildi.

⁸¹ Kocaman, T., *Sosyal Sigortalar Kurumuna Tabi Çalışanların Aylara Göre İstihdam, Prim Ödenen Gün Sayıları ve Ücret Verileri*, DPT:959;İPD:215, Ankara, 1970, s. 2.

⁸² İşçi Sigortaları Kurumu - İSK, *1949 Yılı Çalışma Raporu ve Bilançosu*, Ankara, 1950.

⁸³ İSK, a.g.k., 1961.

⁸⁴ Türk-İş, a.g.k., 1960, s.4.

Nuri Beşer'e ilişkin karar, Türk-İş'in 1960 yılı Kasım ayında toplanan 4. Genel Kurulu'nda kaldırıldı. Nuri Beşer 4. Kongreye katıldı ve 2,5 saatlik bir konuşmayla suçlamaları cevaplandırdı.

27 Mayıs'ın ardından birçok kamu kurum ve kuruluşunda Demokrat Parti'li bilinen işçiler işten çıkarıldı. Bu işçiler ancak 2 yıl sonra işlerine geri dönebildiler⁸⁵.

Türk-İş, Anayasa referandumunda "evet" oyu kullanılması için propaganda yaptı.

Türk-İş'e bağlı Toleyis Federasyonu Genel Başkanı İsmail Aras, 27 Mayıs sonrasında oluşturulan Bakanlar Kurulu'nda Çalışma Bakanı olarak görevlendirilen Cahit Talas'a şu telgrafi çekti: "Yıkılıp mahvolan Türk demokrasisini kurtaran kahraman Türk Ordusunun kurduğu kurtarıcı kabinesinde Çalışma Vekili olarak sizi görmek Türk işçisinin kalbini fethetmiştir." Cahit Talas'a, DP döneminde kapatılan Ankara İşçi Sendikaları Birliği adına gönderilen telgrafta da şunlar yazıyordu:⁸⁶ "Sabık Çalışma Vekillerinden Mümtaz Tarhan'la Adliye Vekili Hüseyin Avni Göktürk'ün elele vererek boğazladıkları Ankara İşçi Sendikaları Birliği 27 ve 28 Mayıs gecesi doğan hürriyet güneşinden istifade ederek yatmakta olduğu mezarından bu telle kahraman Türk Ordusunun ve asil Türk milletinin büyük bayramını diğer arkadaşlarıyla birlikte sevinç içinde kutlamakta olduklarını zâtî âlilerinize arz etmekle şeref duyar. Zincire vurulan kalemleri hürriyete kavuşturan, zindana atılan hürriyet mücahitlerini zindandan çıkararak kahraman Türk Ordusu, zamansız mezara gömülen bizleri de elbette unutmayacaktır. 35 bin Ankara işçisini temsil eden Ankara İşçi Sendikaları Birliği, Türk Ordusunun büyük zaferini tebrik eder, O'nun kurduğu kurtarıcı hükümete Allahaan muvaffakiyetler temenni eder. Müteveffa Ankara İşçi Sendikaları Birliği."

V. 27 Mayıs Sonrasında Sendikal Haklardaki Gelişmeler ve Sendikalaşma

27 Mayıs İhtilali, Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi açısından çok geniş olanaklar sağladı; işçi sınıfı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin açtığı yoldan ilerledi.

İşçi sınıfı açısından en önemli gelişme, memurlara sendikalaşma ve işçilere grev haklarının tanınmasıydı. 1959-1960 yıllarında ne memurların sendikalaşma, ne de işçilerin grev hakkı doğrultusunda ciddi bir talebi ve onu destekleyen mücadelesi vardı. Demokrat Parti, memurların sendikalaşmasına ve işçilerin grev yapmasına olanak tanııyordu.

27 Mayıs sonrasında sosyalist hareket açısından en önemli gelişme ise, legal çalışma ve işçi sınıfının ekonomik-demokratik örgütleriyle ilişkiye geçebilme olanağıydı. Demokrat Parti, Soğuk Savaş'ta emperyalizmden yana açık tavır alarak ve buna uygun bir iç politika izleyerek, bunu engelliyordu.

27 Mayıs İhtilali, Demokrat Parti'nin işçileri Türk Silahlı Kuvvetleri'ne karşı kullanma çabalarına ve işçilerin önemli bir bölümünün Demokrat Parti'yi desteklemiş olmasına rağmen işçi sınıfı lehine olan bu politikaları benimsedi ve uyguladı.

Sendikal haklardaki gelişmelerde Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve üniversite öğretim üyelerinin önemli rolü ve etkisi oldu.

CHP, 1957 Seçim Beyanamesi'nde şu vaadlerde bulundu:⁸⁷ "Ücretleri yaşama şartlarına göre ayarlayacağız." "İş kollarında senelik ücretli izni gerçekleştireceğiz." "İçtimai sigortayı genişleteceğiz. Vatandaşlar arasında tesanüt ve içtimai emniyet telâkkimizin tabii bir neticesi olarak, sosyal sigorta kollarının bütün vatandaşlara teşmil edilmesini ergeç varmak istediğimiz bir hedef sayarız." "Vatandaşa bedeni ve fikri kabiliyetlerine göre çalışma imkanları sağlamak, işsizlere iş bulmak, işverenin haklarını da göz önünde tutarak işçiyi istismardan korumak ve emeğinin hakkı olan karşılığı temin etmek ve işçilerimizi refah sağlamak sosyal sahada devletçi görüşümüzün icabıdır." "Sendikalar kanununu değiştirecek ve sendika hürriyetini genişleteceğiz." "İşçiyi grev hakkı tanıyacağız." "Kollektif sözleşme hakkına mâlik hür sendika sistemi kuracağız." "Hür Dünya işçi teşekkülleri ile işbirliği sağlayacağız." "İş kanununu, tatbikatta görülen aksaklıklarını giderecek surette islah edeceğiz." "İşçi Sigortalı Kurumunun muhtariyetini fiilen gerçekleştireceğiz. Fonlarının bugün olduğu gibi gâye dışında kullanılmasına mani olacak esaslar vazedeceğiz. "İş teftişlerine önem vereceğiz. Bu husustaki milletlerarası anlaşmalar hükümlerine de uygun olarak iş teftişlerinde yetişmiş işçilerden faydalanacağız." "Devlet iktisadi teşekküllerinde, daha iyi bir teknik idare sağlamak maksadiyle, işçinin ve işçi teşekküllerinin fikri yardımından faydalanmak meselesini ele alacağız."

CHP Programı'nda ise şu düzenlemeler yer alıyordu:⁸⁸

Madde 37: "Her sahada çalışanlara (memurlar dahil) ve iş verenlere mesleki dernek, sendika, federasyon ve konfederasyon kurmak hürriyeti sağlanmalı ve haklarını koruma imkanları verilmelidir."

Madde 39: "Bütün iş yerlerinin sağlık ve emniyet şartlarını haiz olmasını, işe alınma, çalışma ve işten ayrılmanın düzene bağlanmasını; çalışanlara değer, ücret ve ücretli izin ve tatiller sağlanmasını zaruri buluruz. Bu gayelerin her şeyden önce çalışanlarla işverenler arasında kolektif anlaşmalarla sağlanmasını ve mümkün olmayan hallerde devletin müdahalesini zaruri görürüz."

"Madde 40: "Partimiz, işçi haklarının korunmasını ve ihtilafların hallini sağlayacak tedbirlere önem verir. Bu meyanda, tahkim müessesesinin geliştirilmesi lüzumuna kanidir. İşçi ile işveren arasındaki anlaşmazlık tahkim kurullarında hal olunamazsa, vatan

⁸⁵ Koç, Y., "27 Mayıs'zede İşçiler, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı 164, Şubat 1994, s.21-24..

⁸⁶ *Hürriyet Gazetesi*, 30.5.1960.

⁸⁷ Aktaran, CHP Genel Sekreterliği Araştırma ve Dokümantasyon Bürosu, *İşçiler İçin*, Ankara, 1958, s. 27-29.

⁸⁸ Aktaran, CHP Genel Sekreterliği Araştırma ve Dokümantasyon Bürosu, a.g.k., 1958, s.30-31.

müdafaasını ve geniş ölçüde vatandaş sağlığını ve memleket asayişini bozmamak kayıtlı ve şartları altında, işçiyeye grev, buna karşılık ta işverenle iş kanunu hükümleri dairesinde lokavtlı hakkını tanırlı.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin hazırladığı "İşçiyeye ve İşveren Mesleki Teşekkülleri Kanunu Projesi, Sendika Hürriyeti" kitabında yer alan sendikalar kanunu tasarısı ise, 1963 yılında kabul edilen 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nun çerçevesini oluşturdu.⁸⁹

1958 Bütçesi görüşmelerinde CHP milletvekillerinin gündeme getirdikleri eleştiriyeye ve tekliflerde de şu noktalar ele alınıyordu.⁹⁰

"Halen kolektif mukavele akdetmek ve grev hakkından mahrum bulunan Türk işçisi meselelerinin sür'atle halledilmesini istemektedir.

"Kollektif iş mukavelesi iş hayatının tanziminde en büyük rolü oynar, fakat bunun tatbiki işçiyeye grev hakkının tanınmasıyla mümkünüdür. Grevsiz kolektif iş mukavelesi yapmak, mermisiz tabanca taşımağa benzer.

"Grevsiz sendika kötüdür.

"Toplum içinde sosyal hayatın muvazenesi karşılıklı teşkilatlanma ile olur. Sendikalar endüstri hayatına girmiş toplumlar için vazgeçilmez kuvvetler ve müesseselerdir. Bu müessesenin tamlığı onun bütün haklarının tanınması ile olur. Grev hakkı olmayan sendika kötüdür. Sendikalizm anlayışı ve hukuku böyle bir sendika çeşidini kabul etmez.

"Sendikalar var, grev hakkı yok. Azıcık ses çıkaran sendikanın kapısına kilit vurmak, idarecileri aleyhinde takibata geçmekle hürriyet var denemez.

"Anayasa organları dışında basın gibi, üniversite gibi sendikalar da demokratik rejimimizin temel müesseseleridir.

"Demokrasi prensiplerine göre tabii bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını, sair demokrat memleketlerde olduğu gibi içtimai ve iktisadi ahengi bozmayacak surette kanunlaştıracağız...

"Serbest teşkilatlanma deyince ilk anda insanın aklına sendikalar gelir. Sendikanın yanı başında kolektif sözleşme ve grev hakkı olmadıkça, işçilerimizin teşkilatlanmasından bir netice elde etmek mümkün değildir."

1961 Anayasasında memurların sendikalaşma ve işçilerin grev hakları anayasal güvence altına alındı. Lokavtlı, anayasal bir yetki olarak tanınmadı. Toplu pazarlık hakkı da anayasal bir hak haline getirildi; ancak daha önceki yıllarda da, Borçlar Kanunu'nun 316. ve 317. maddelerine dayanılarak imzalanan az sayıdaki umumi mukavele, esasında basit birer toplu iş sözleşmesi niteliğindediydi.

Temel sendikal hakların Anayasa'ya girmesinde ilerici üniversite öğretim üyelerinin önemli katkısı oldu.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Prof.Dr.Tahsin Bekir Balta'nın başkanlığındaki bir komisyonun hazırladığı Anayasa Tasarısında, sendikalaşma ve grev haklarının, işçiyeye veya memur ayrımı yapılmaksızın, tüm çalışanlara tanınması öngörülüyordu. Ancak lokavtlı da anayasaya ekleniyordu.⁹¹

Madde 14: "Türkler izin almadan her türlü dernek, sendika ve mesleki teşekküller kurmak hakkına sahiptirler. Bu hak ancak kanunla ve devletin varlığını, yurt bütünlüğünü, kamu güvenliğini ve adabını, siyasi hürriyete dayanan demokratik Cumhuriyet rejimini ve lâiyklik esasını korumak maksadıyla kayıtlanabilir."

Madde 19: "Çalışanlar için grev, işverenler için lokavtlı haklıdır. Bu hakkın kullanılma şeklini ve sınırını kanun tâyin eder. Adil bir ücret çalışanların hakkıdır."

Anayasa Komisyonu Başkanı İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord.Prof.Dr.Sıddık Sami Onar'ın önsözüyeye Milli Birlik Komitesi Yüksek Başkanlığı'na sunulan Anayasa Ön Tasarısında ise sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev hakları aşağıdaki şekilde ele alınmıştı.⁹²

Madde 45. "Çalışanlar, kendi iş kollarıyla ilgili sosyal ve iktisadi hak ve menfaatlerini koruma ve geliştirme amacı ile, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptir. Bir iş kolunda birden fazla sendika kurulması önlenemez.

"Sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri, idare ve faaliyetleri, demokratik esaslara aykırı olamaz. Sendika kurma hürriyeti, demokratik esaslara bağdaşmayacak surette sınırlanamaz."

Madde 46. "Çalışanlar, iktisadi ve sosyal durumlarını düzeltmek gayesiyle grev yapma hakkına sahiptirler. Bu hak, siyasi gayeler için kullanılamaz.

"Kamu hizmetlerinde çalışanlardan hangilerinin grev hakkını kullanabileceklerini kanun gösterir.

"Grev hakkının kullanılma şartları ve tarzı kanunla düzenlenir.

"Çalışanlar, kolektif sözleşme yapma hakkına sahiptir."

1961 Anayasası, hiçbir kısıtlama belirlemeksizin işçilere sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev haklarını tanırlken, işverenlere lokavtlı yetkisi verilmesinden söz etmedi. 1961 Anayasası, sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev haklarını 46. ve 47. maddelerde düzenledi:

⁸⁹ C.H.P. Araştırma Bürosu, *İşçiyeye ve İşveren Mesleki Teşekkülleri Kanunu Projesi, Sendika Hürriyeti*, Ankara, 1959.

⁹⁰ CHP Genel Sekreterliği Araştırma ve Dokümantasyon Bürosu, *İçtimai Meseleler, 1958 Bütçe Müzakerelerinde CHP milletvekillerinin Yaptıkları Tenkit ve Tekliflerden Özetler*, Ankara, 1958, s.70-71.

⁹¹ *Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüşü*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü Yay.No.11, Ankara, 1960, s.21-22.

⁹² Y.Öğretim Üyelerinden Kurulu Anayasa Komisyonunca Hazırlanan Anayasa Ön Tasarısı, s.16.

Madde 46: "Çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler.

"İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir.

"Sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz."

Madde 47: "İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev hakkına sahiptirler.

"Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir."

Anayasa oylaması öncesinde Milli Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu tarafından "*Yeni Anayasamız ve Çalışma Dünyamız*" başlıklı bir kitapçık da yayımlandı.⁹³

1961 Anayasası'na "sosyal devlet" anlayışının yerleştirilmesi de önemli bir düzenlemeydi.

27 Mayıs sonrasında gazeteciler lehine önemli bir düzenleme yapıldı. 4.1.1961 gün ve 212 sayılı Yasa ile gazetecilerin hakları genişletildi.

Demokrat Parti döneminde 1957 yılında kapatılan sendika birlikleri 27 Mayıs sonrasında açıldı ve yeniden çalışmalarına başladı.

Yeni Bakanlar Kurulu, Türk-İş'in Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (ICFTU) üyeliğine izin verdi. Ardından da Türk-İş'e bağlı sendikaların önemli bir bölümünün ilgili uluslararası işkolu federasyonlarına üyeliği için gerekli izinler çıktı.

1961 yılında sendikacılar tarafından Türkiye İşçi Partisi kuruldu. TİP'in yönetimine 1962 yılı Şubat ayından itibaren sosyalist/komünist kişiler geçti ve TİP ile sendikalar arasında bazı ilişkiler gelişti. Bu ilişkiler 1967 yılında DİSK'in kurulmasını da olanaklı kıldı. Soğuk Savaş koşullarında bu ilişkiye olanak tanınması, Türkiye sosyalist/komünist hareketi için olduğu kadar, işçi sınıfı hareketi için de çok önemliydi.

Bu düzenlemeler sonucunda, diğer bazı etmenlerin de katkısıyla, Türkiye'de sendikalı işçi sayısı arttı.

Demokrat Parti döneminde 280 bin civarında olan sendika üyesi, Çalışma Bakanlığı verilerine göre, 1965 yılında 360 bine yükseldi. Daha da önemlisi, sendikaların önemli bir bölümü, Demokrat Parti'nin güdümünden kurtarıldı.

1961 Anayasası'nda memurlara sendikalaşma hakkının tanınması sayesinde, 1965 yılında kabul edilen 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu sonrasında, 1965 yılından başlayarak kullandı. 1965-1971 döneminde 658 memur sendikası kuruldu.

1965-1971 döneminde kurulan memur sendikaları, 16.7.1968 günü Türkiye Kamu Personeli Sendikaları Konfederasyonu'nu (TÜRK-PERSEN) ve 24.4.1968 günü de Türkiye İktisadi Devlet Teşekkül ve Teşebbüsleri Personel Sendikaları Konfederasyonu'nu kurdu. Ayrıca, 1968 yılı sonlarına kadar 16 tane de federasyon kurulmuştu.

Ancak o yıllarda adı en fazla duyulan memur sendikaları, 10.7.1965 günü kurulan Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve 12.7.1965 günü kurulan Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası'dır (İLK-SEN). Memur sendikalarının önemli bir bölümü, toplu pazarlık ve grev haklarının bulunmadığı koşullarda, yardımlaşma sandığı kurarak; yazlık kamp, gezi ve eğlenceler düzenleyerek; üyelere konut kredisi olanağı sağlayarak; üyelere doğum, hastalık, evlenme ve benzeri durumlarda yardım ederek; lokal açarak; üyelerin mesleki gelişimine yardımcı olarak; hizmetiçi eğitimlere katkıda bulunarak, üye çekmeye ve tutmaya çalıştı. Türkiye'nin ilk genel grevi ise, 15-18 Aralık 1969 tarihlerinde TÖS ve İLK-SEN tarafından gerçekleştirildi.

Sonuç

Demokrat Parti, Türkiye'nin aydınlanması ve demokratik devrimi açısından gerici bir hareketti. Demokrat Parti'nin emperyalizme bağımlılığı, laik cumhuriyet düşmanlarına gösterdiği hoşgörü, Türkiye'nin ilerici ve sosyalist-komünist hareketlerine uyguladığı baskılar ve Türkiye'de mevcut demokratik hakları bile ortadan kaldırmaya yönelik girişimleri, Türkiye'ye zarar verdi. Demokrat Parti, bu gerici çizgisini kapitalizmin Altın Çağı'nın, emperyalizme teslim olma karşılığında alınan yardımların ve daha önceki yıllarda ülkede gerçekleştirilen birikimlerin imkanlarından yararlanarak halka sağladığı bazı önemli katkılarla, halkın önemli bir bölümünün desteğini alarak sürdürdü.

İşçi sınıfının nüfus içindeki payı küçüktü. İşçilerin büyük bölümü, tam olarak mülksüzleşmemiş ilk kuşak işçilerdi ve köylülükle ilişkilerini sürdürüyorlar ve köylülüğün izlerini bilinçlerinde sürdürüyorlardı. Bu koşullarda, işçi sınıfının önemli bir bölümü Demokrat Parti'ye destek verdi. Ekonomik sorunlar arttıkça, Demokrat Parti'nin "demokrat" görünümü aşıldıkça, baskıcı uygulamalar gündeme geldi ve bu süreçte Demokrat Parti, işçileri kullanmaya çalıştı. İşçilere son yıllarda verilen bazı tavizler, sendikalara yönelik baskıların artması ve Vatan Cephesi örgütlenmesiyle askere ve CHP'ye karşı köylülerin ve işçilerin DP'nin kontrolü altında örgütlenmesi girişimi, DP iktidarının son yıllarında gündeme geldi.

İşçi sınıfı, 1919-1922 döneminde olduğu gibi bu kez de, bazı çıkarlar karşılığında, Türkiye'nin laik cumhuriyetine, bağımsızlığına, aydınlanmasına destek vermedi. İstiklal Savaşı'na katkıda bulunmayan sendikalar, 1925 yılında kapatılmıştı. Türk Silahlı Kuvvetleri bu kez farklı bir çizgi izledi. Büyük çoğunluğu gerici DP'ye karşı tepki göstermeyen işçi sınıfının hak ve özgürlüklerini genişleten bir süreci başlattı ve işçi sınıfının sosyalist/komünist

⁹³ Milli Birlik Komitesi İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Kurulu, *Yeni Anayasamız ve Çalışma Dünyamız*, Ankara, 1961. Sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev haklarına ilişkin hükümlerin açıklanması için bkz. s.11-12.

hareketle ilişkilerinin önünü açtı. İşçi sınıfı, demokratik devrimin yeni bir aşamasında yine tarihsel sorumluluğunu yerine getiremedi; ancak demokratik devrimin bu yeni aşaması, ona çok geniş olanaklar sundu.

Dr.Hikmet Kıvılcımlı, Halk Savaşının Planları kitabının son bölümünde Osmanlı devlet yapısına ilişkin bazı analizler yapar, Osmanlı'da 4 "Devlet sınıfı" olduğundan söz eder. Bunlardan biri "seyfiye"dir (askerler). Daha sonra da "ilerici halk cephesi"nin özgüçleri olarak "Modern İşçi Sınıfı + Proletarya Aydınları"ı sayar. Sonra da şöyle devam eder:⁹⁴

"Özgüç sırasında İşçi Sınıfı yanına Proletarya Aydınları diye özel bir bölüm Devrimci koyduk. Bu ne demektir?..."

"Türkiye'de Genç Osman'dan beri, oportünistlerin 'Tepeden inme' diye kötülelmeye yeltindikleri bir 'Yukarıdan' etkili ilerici ve devrimcilik eylemcileri vardır. Onun benzerlerini Batı'da, hatta Deli Petro tipiyle Rusya'da da görürüz. Daha çok doğuş halindeki Burjuvazinin özlemleri yönünde bir gelişim sayılabilir. Özellikle Tarihçil Devrim gelenek-görenekleriyle kurulmuş toplumlarda bu eğilim daha başlıbaşına bir anlam taşır.

"Türkiye'nin en az Tanzimat'tan beri geçmiş devrimci olaylarına bakalım. Antika 'İlmiyye-Seyfiyye' ikilisinden özellikle 'Seyfiyye'ye karşılık düşen, tek sözcükle Ordu: Hep düzenlice ileri devrimci aksiyon vurucu gücü olmuştur, ve olmaktadır. Bu bir 'tesadüf' veya 'şans' değildir. Osmanlılık '400 arslandan' (Engels'in 'Askercil Demokrasi' dediği) göçebe Savaşçıların (cengaver Gaaziler, Savaş İlb'lerinin) kurduğu ve 500 yıl güttükleri bir toplumdur.

"Türkiye'nin gerek ekonomik temel, gerek üstyapı sosyal (sınıf, hukuk, politika, idare, kültür ve ilh.) ilişkileri kesintisiz 500 yıl '400 arslan' gelenek-göreneği ile yürütülmüştür..."

"Gerek birinci Kuvayimillîye günlerinin, gerekse 27 Mayıs ihtilalinin vurucu gücü olan Ordu İlb'leri, Tarihimizin o idealist Dirlikçi gelenek-göreneklerinin mümessilidir..."

"Niçin olan şeylerin adlarını koymıyalım. En son Birinci milli Kurtuluş Savaşında olduğu gibi, 27 Mayıs ihtilalinde de Sosyal Sınıfların yönünde, neredeyse bağımsızmışça görüntüler alan bir Vurucu Güç vardır. Bu Vurucu Güç, 'Devleti' ve 'Memleketi' koruma ve kurtarma sorumluluğunu duyan Antika Osmanlı 'Sünuf'ü Devlet'inin, (İlmiyle+Seyfiyye+Mülkiyye+Kalemîyye) diye adlanmış 4 Devlet Sınıfları'nın Tarihçil ve Sosyal kalıntısıdır. Bu olumluluk, 'Kalıntı'dır diye hor görülemez. Zaten hor görene metelik vermez. Pratikte vardır, Teoride yerini ister istemez alır..."

"Vurucu Güç: gerici iktidarı, sırası gelince, bir gecede vurup düşürebiliyor. Ondan sonrası, öne geçen Özgüç'ün niteliğine kalıyor. Bu nitelik karşı-devrimci ise ise, vurucu gücün devrimciliği amortize edilerek güme gider, nitelik devrimci ise Sosyal Devrim yörengesine oturabilir. Demokratik Devrim Özgücü olan İşçi Sınıfı yanına konulan Proletarya Aydınları deyimi, o devrimci vurucu güç'ün daha özel karşılığı olur. Vurucu güç; Proletaryanın kendi yapısı içine giren öncü örgüt değildir."

27 Mayıs'tan sonra yaşananlar, Dr.Hikmet Kıvılcımlı'nın bu analizini doğrular niteliktedir.

⁹⁴ Kıvılcımlı, Dr.H., a.g.k., 1978, s.255-258.